

ανάπτυξη, (δ) το ρόλο και τις επιδράσεις του χρήματος, (ε) το διεθνές εμπόριο και (στ) την οικονομική πολιτική.

3.1.1 Αξία και τιμές των αγαθών

Ο Smith, ακολουθώντας τον αριστοτέλειο διαχωρισμό της αξίας, επισημαίνει ότι υπάρχει η «αξία χρήσης των αγαθών», που δείχνει τη χρησιμότητα που απολαμβάνει ο καταναλωτής από δεδομένη ποσότητα αγαθού, και η «αξία ανταλλαγής», που αντικατοπτρίζει την ποσότητα αγαθών με την οποία μπορεί να ανταλλαγεί το αγαθό. Η συνύπαρξη των δύο αυτών αξιών πολλές φορές οδηγεί στο λεγόμενο «παράδοξο της αξίας» –το οποίο σημειωτέον είχαν επισημάνει και άλλοι πριν από τον Smith συγγραφείς–, δηλαδή ένα αγαθό έχει μεγάλη αξία χρήσης (π.χ. νερό) αλλά μικρή ανταλλακτική αξία, και το αντίθετο, ένα αγαθό έχει μεγάλη ανταλλακτική αξία (π.χ. διαμάντια) και μικρή αξία χρήσης.¹

Χωρίς να επιχειρήσει να λύσει αυτό το παράδοξο της αξίας, ο Smith επιχείρησε να ερμηνεύσει με ποιο τρόπο καθορίζεται η ανταλλακτική αξία των αγαθών ή η αγοραία τιμή τους και ποια είναι τα συστατικά της. Για να υπάρξει όμως ανταλλαγή αγαθών προϋποτίθεται ότι υπάρχει η θέληση των ατόμων να ανταλλάξουν αυτά που κατέχουν με άλλα αγαθά που επιθυμούν. Αυτή η τάση και επιθυμία των ατόμων για ανταλλαγή των αγαθών σχετίζεται με το ότι κατέχουν διαφορετική ποσότητά τους, που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι έστρεψαν τις παραγωγικές τους δυνάμεις στην παραγωγή διαφορετικών αγαθών, λόγω ειδικών συνθηκών της φύσης ή γιατί είχαν διαφορετικές ικανότητες (ταλέντο) στην παραγωγή τους.² Η επιθυμία για ανταλλαγές, σε συνδυασμό με τις δια-

1. Βλ. A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, (1776), επιμ. R. Campbell και A. Skinner, εκδ. Clarendon Press, Oxford, 1976, σσ. 44-45. Για λεπτομερή παρουσίαση και ανάπτυξη των φιλοσοφικών, κοινωνικών και οικονομικών σκέψεων και προτάσεων του A. Smith, βλ. S. Hollander, *The Economics of Adam Smith*, εκδ. Heinemann Books, 1973, G. Morrow, *The Ethical and Economic Theories of Adam Smith*, εκδ. A. M. Kelley, 1973, E. West, *Adam Smith: the man and his works*, εκδ. Liberty Press, 1976, D. Raphael, *Adam Smith*, εκδ. Oxford University Press, 1985, M. Brown, *Adam Smith's economics: its place in the development of economic thought*, εκδ. Croom Helm, 1988, S. Pack, *Capitalism as a Moral System: Adam Smith's Critique of the Free Market Economy*, εκδ. Edward Elgar, 1991, Δ. Δρόσος, *Αγορά και κώτος στον Adam Smith: κριτική στην αναδρομική θεμελίωση του νεοφιλελευθερισμού*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994.

2. Smith, στο ίδιο, σσ. 25-29, βλ. και A. Skinner, «Adam Smith: The origins of the exchange economy», *The European Journal of the History of Economic Thought*, τόμ. 1, No 1, 1993.

φορετικές ικανότητες των ατόμων, οδήγησαν σε καταμερισμό της εργασίας, που με τη σειρά του ενίσχυσε τις ανταλλαγές.

Ο καταμερισμός της εργασίας, σύμφωνα με τον Smith, οδηγεί σε αύξηση της παραγωγικότητάς της λόγω των εξής αποτελεσμάτων:

- α) αυξάνει τη δεξιότητα των εργατών,
- β) συμβάλλει στην εξοικονόμηση χρόνου, αφού ο εργάτης δεν είναι αναγκασμένος να πηγαίνει από εργασία σε εργασία και
- γ) καθιστά δυνατή την ανακάλυψη νέων τεχνικών παραγωγής, αφού «οι άνθρωποι του πνεύματος και οι ερευνητές» ασχολούνται αποκλειστικά με αυτό το στόχο.³

Η έκταση του καταμερισμού της εργασίας καθορίζεται, από την έκταση της αγοράς, δηλαδή από την «αποτελεσματική ζήτηση» και από την ποσότητα των κεφαλαίων. Όταν αυξάνεται η ζήτηση των προϊόντων και η ποσότητα των κεφαλαίων που διατίθεται για την παραγωγή τους, αυξάνεται και ο καταμερισμός της εργασίας, η παραγωγικότητά της και επομένως η συνολική προσφορά των αγαθών.⁴ Λόγω αυτών των οικονομικών διεργασιών και επιδράσεων, στη σύγχρονη οικονομία, που έχει αυξηθεί ο καταμερισμός της εργασίας και έχει ενταθεί η επιθυμία για ανταλλαγές, οι αξίες των αγαθών που διαδραματίζουν το σημαντικότερο ρόλο είναι οι ανταλλακτικές.

Ο Smith αντιτίθεται στην εμποροκρατική θέση ότι τα πολύτιμα μέταλλα αντιπροσωπεύουν το μέτρο της αξίας των αγαθών και κάνοντας διάκριση μεταξύ πραγματικής (real price) και ονομαστικής τιμής (money price) επιχειρεί να ανακαλύψει κάποιο αμετάβλητο μέτρο αξίας, βάσει του οποίου θα αξιολογούνται και θα ανταλλάσσονται τα αγαθά.⁵

Χρησιμοποιώντας ιστορική αναδρομή, υποστηρίζει ότι στις πρωτόγονες κοινωνίες τα αγαθά ανταλλάσσονταν (αντιπραγματισμός) βάσει της ποσότητας και της ποιότητας (αναφορικά με τη δυσκολία και την ικανότητα ή το ταλέντο) της εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή τους. Μολονότι η ποιότητα της εργασίας δεν είναι δυνατό να αναχθεί σε σταθερό μέτρο αξίας, σε γενικές γραμμές, σε μια πρωτόγονη οικονομία η

3. Smith, στο ίδιο, σσ. 17-21. Η σμιθιανή αρχή, ότι οι εφευρέσεις είναι το «προϊόν» του καταμερισμού της εργασίας, δέχθηκε επίθεση από μερικούς συγγραφείς. Ένας από αυτούς ήταν ο J. M. Lauderdale, που υποστήριξε το 1804, στην εργασία του *An Inquiry Into the Nature and Origin of Public Wealth and Into the Means and Causes of its Increase* (εκδ. A. M. Kelley, New York, 1966, σσ. 291-295), ότι βάσει των ιστορικών δεδομένων, η ανακάλυψη των εργαλείων που βοηθούν την εργασία προϋπήρξε του καταμερισμού της.

4. Smith, στο ίδιο, σσ. 14-15.

5. Smith, στο ίδιο, σσ. 49-50.

ποσότητά της καθορίζει την ανταλλακτική αξία των αγαθών. Ο Smith χρησιμοποιεί δύο μορφές της αξίας εργασίας:

- α) την εργασία που ο κάτοχος ενός αγαθού έχει χρησιμοποιήσει για την παραγωγή του (labour embodied) και
- β) την εργασία που μπορεί να αποκτήσει εάν ανταλλάξει το αγαθό του με ένα άλλο (labour commanded).⁶

Στη σύγχρονη όμως κοινωνία, όπου έχει καθιερωθεί η ιδιοκτησία και η συσσώρευση και κατοχή του κεφαλαίου, ο παράγοντας που καθορίζει την αξία των αγαθών είναι το σύνολο των αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών, δηλαδή η αμοιβή της εργασίας (μισθός), η αμοιβή του κεφαλαίου (τόκος-κέρδος) και η αμοιβή του εδάφους (γαιοπρόσοδος).⁷ Η αξία αυτή καθορίζεται από διαφορετικές αιτίες ανάλογα με το χρόνο. Στη βραχυχρόνια περίοδο, η προσφορά και η ζήτηση του αγαθού καθορίζει την πραγματική του αξία ή την αγοραία τιμή του. Στη μακροχρόνια περίοδο, η «κανονική» αμοιβή των παραγωγικών συντελεστών ή η φυσική τους τιμή (natural price) καθορίζει την αξία του αγαθού.⁸

Ο Smith, χρησιμοποιεί δύο τεχνικές αποκατάστασης της ισορροπίας: (α) μετακινήσεις επί δεδομένων καμπυλών ζήτησης και προσφοράς και (β) μετατοπίσεις της καμπύλης προσφοράς. Σύμφωνα με την πρώτη διεργασία της ανταγωνιστικής αγοράς, την οποία ο Smith ίσως να «δανείστηκε» από τον Steuart,⁹ όπως μπορούμε να δείξουμε με τα Σχήματα 3.1α και 3.1β, η ισορροπία μεταξύ «αποτελεσματικής ζήτησης» – δηλαδή αυτής που μπορεί να εξασφαλίσει μια τέτοια τιμή στο αγαθό, ώστε να συνεχιστεί η παραγωγή του – και προσφοράς αποκαθίσταται με μεταβολές της τιμής. Σε περίπτωση που η «αποτελεσματική ζήτηση» σε τιμή πώλησης του αγαθού P_1 είναι $0Q_a$ και η προσφορά $0Q_b$ (βλ. Σχήμα 3.1α), τότε θα υπάρχει ελλειμματική ζήτηση ποσότητας AB (βλ. Σχήμα 3.1β) και ο ανταγωνισμός μεταξύ των παραγωγών θα οδηγήσει σε μείωση της τιμής (από P_1 σε P^*). Αντίθετα, εάν η «αποτελεσματική ζήτηση» σε τιμή πώλησης P_2 είναι $0Q_b$ και η προσφερόμενη ποσότητα $0Q_a$ (βλ. Σχήμα 3.1α), τότε θα υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση ποσότητας A'B' (βλ. Σχήμα 3.1β) και ο ανταγωνισμός που θα αναπτυχθεί μεταξύ των αγοραστών θα οδηγήσει σε αύξηση της τιμής (από P_2 σε P^*). Τέλος, θα αποκατασταθεί η ισορροπία σε τιμή που η «αποτελε-

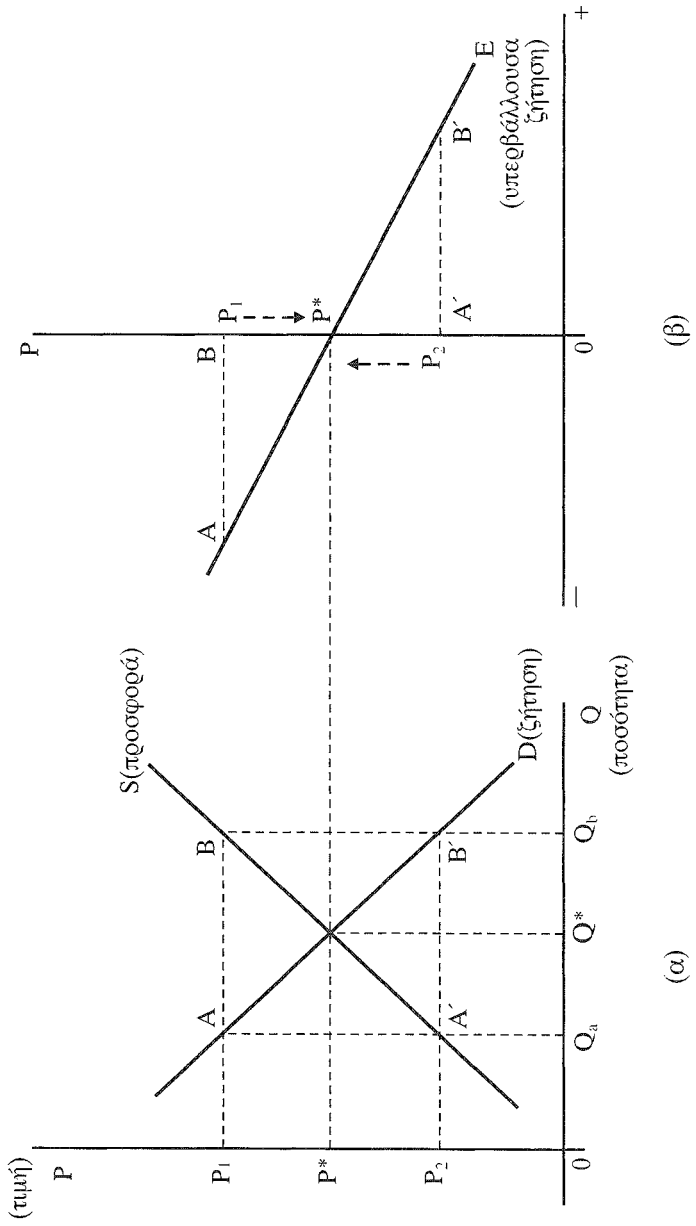
6. Smith, στο ίδιο, σσ. 48, 50-51, 65.

7. Smith, στο ίδιο, σ. 69.

8. Smith, στο ίδιο, σσ. 73-74.

9. Για ανάλυση της θεωρίας τιμών του Steuart, βλ. Α. Δ. Καραγιάννης, *Ιστορία Οικονομικής Σκέψης: Προ-Κλασική Περίοδος, Μελέτες*, εκδ. Interbooks, Αθήνα, 1998, σσ. 327-347.

ΣΧΗΜΑ 3.1

σματική ζήτηση» μπορεί να καλύπτει τις αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών σε τέτοιο ύψος, ώστε να συνεχίσουν να απασχολούνται στην παραγωγή του συγκεκριμένου αγαθού.

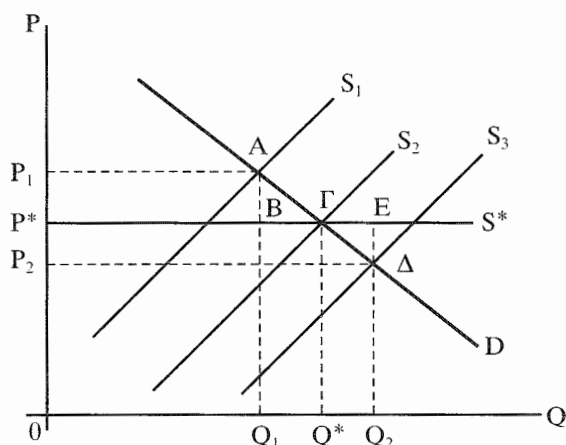
Ο δεύτερος μηχανισμός αποκατάστασης ισορροπίας, στον οποίο βασίστηκε περισσότερο ο Smith, ενεργοποιείται διαμέσου των μετατοπίσεων της καμπύλης προσφοράς. Σε περίπτωση που η αγοραία τιμή αποδίδει ύψος αμοιβών παραγωγικών συντελεστών υψηλότερο από τις άλλες απασχολήσεις τους (ίχνη της θεωρίας του κόστους ευκαιρίας), τότε οι παραγωγικοί συντελεστές θα μεταφερθούν σε αυτό τον κλάδο, με συνέπεια την αύξηση της προσφοράς και τη μείωση της τιμής του αγαθού. Από το Σχήμα 3.2, που απεικονίζει το μηχανισμό αυτό, βλέπουμε ότι εάν η προσφορά S_1 και η ζήτηση D καθορίσουν τιμή αγοράς P_1 , τότε οι παραγωγικοί συντελεστές που απασχολούνται σε αυτή την παραγωγή εισπράττουν μεγαλύτερο ύψος αμοιβής (AB) από αυτό που εισπράττουν οι άλλοι παραγωγικοί συντελεστές, που αμείβονται με το «κανονικό» ύψος αμοιβής ή τη φυσική τους τιμή (Q_1B). Γνωρίζοντας την υψηλότερη αμοιβή που επικρατεί σε αυτό τον κλάδο, οι κάτοχοι των παραγωγικών συντελεστών θα μετακινηθούν σε αυτόν και θα αυξήσουν την προσφορά σε S_2 και η τιμή θα αποκατασταθεί στο κανονικό ή φυσικό της ύψος.

Σε περίπτωση που η αγοραία τιμή αποδίδει αμοιβές παραγωγικών συντελεστών μικρότερου ύψους από άλλους κλάδους παραγωγής, οι συντελεστές θα αποχωρήσουν από αυτή την παραγωγή και έτσι η προσφορά της θα μειωθεί, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η τιμή της και η αμοιβή των παραγωγικών συντελεστών που απόμειναν.¹⁰ Σύμφωνα με το Σχήμα 3.2, εάν η προσφορά S_3 και η ζήτηση D καθορίσουν τιμή αγοράς P_2 , τότε οι παραγωγικοί συντελεστές που απασχολούνται σε αυτή την παραγωγική διαδικασία θα εισπράττουν σύνολο αμοιβών μικρότερο κατά ED από αυτές που εισπράττονται σε άλλους κλάδους παραγωγικής διαδικασίας. Αναγνωρίζοντας αυτό, οι κάτοχοι των παραγωγικών συντελεστών θα μεταφερθούν στους άλλους κλάδους που εισπράττουν μεγαλύτερο ύψος αμοιβών και έτσι η προσφορά στον εν λόγω κλάδο θα μειωθεί σε S_2 . Με τον τρόπο αυτό, θα αποκατασταθεί η μακροχρόνια ισορροπία σε όλους τους κλάδους παραγωγής «στη φυσική τιμή, σαν να είναι η κεντρική τιμή προς την οποία οι τιμές όλων των εμπορευμάτων συνεχώς έλκονται».¹¹ Με άλλα λόγια, στην οικονομία, μακροχρόνια, θα παράγονται τα αγαθά με δεδομένη ελαστική καμπύλη προσφοράς (S^*), δηλαδή σε κατάσταση σταθερών αποδόσεων, και θα πωλούνται σε δεδομένη τιμή (P^*).

10. Smith, στο ίδιο, σ. 75, βλ. και S. Rashid, «Adam Smith and the Market Mechanism: Seemingly Unrelated Contemporaries», *Faculty Working Paper, University of Illinois Urbana-Champaign*, 1989.

11. Smith, στο ίδιο, σ. 75.

ΣΧΗΜΑ 3.2

Η μεγάλη συμβολή του Smith δεν βρίσκεται στον καθορισμό της αγοραίας τιμής διαμέσου της προσφοράς και ζήτησης, αλλά στο μηχανισμό κατανομής των παραγωγικών συντελεστών στους διάφορους κλάδους παραγωγής, ανάλογα με το προσδοκώμενο ύψος αμοιβής τους. Στηριζόμενος στην αρχή του ατομικού συμφέροντος, βάσει του οποίου ερμηνεύονται και κινούνται οι ορθολογικές οικονομικές πράξεις των ατόμων, παρουσίασε τη λειτουργία της αυτόματης αποκατάστασης της αγοραίας ισορροπίας («αόρατο χέρι», invisible hand), που θα οδηγήσει στην άριστη κατανομή των παραγωγικών πόρων ανάλογα με τις συνθήκες της ζήτησης και προσφοράς.¹²

Η θεωρία αξίας των αγαθών και στις δύο περιπτώσεις που ανέλυσε ο Smith, δηλαδή της θεωρίας αξίας εργασίας ή εργασιακής αξίας (labour theory of value) στην πρωτόγονη κοινωνία και του κόστους

12. Smith, στο ίδιο, σσ. 26-27. Ο Smith στο προηγούμενο έργο του *The Theory of Moral Sentiments* είχε στηριχθεί σε μια άλλη βασική αρχή δραστηριοποίησης και συμπεριφοράς των ανθρώπων, αυτή της «συμπάθειας», με την έννοια της κατανόησης της κατάστασης των άλλων και όχι της συμπόνιας, βλ. για σύγκριση των δύο αυτών κινήτρων κατά Smith, Δ. Δρόσος, *Αγορά και Κράτος στον Adam Smith*, εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1994, σσ. 18-19, 67-69. Η αρχή του ατομικού συμφέροντος, ως καθορίζουσα την έκταση του πλέγματος των ανταλλαγών και της παραγωγής, είχε ήδη τονιστεί από τον B. Mandeville, *The Fable of the Bees*, 1723, Penguin Books, Middlesex, England, 1970, σσ. 85-86, 118, 157, για τις οικονομικές ιδέες του οποίου βλ. H. Landreth, «The economic thought of Bernard Mandeville», *History of Political Economy*, τόμ. 7, No 2, 1975.

παραγωγής (cost of production theory of value) στη σύγχρονη κοινωνία, παρουσιάζει μια κυκλικότητα.¹³ Ο Smith επιχείρησε να βρει ένα αμετάβλητο μέτρο αξίας, βάσει του οποίου θα συγκρίνονται οι σχετικές τιμές των αγαθών. Το μέτρο αυτό στην πρώτη περίπτωση ήταν η ποσότητα της εργασίας, η οποία όμως από μόνη της δεν μπορεί να ερμηνεύσει τη σχετική αξία δύο αγαθών (Pa/Pb), αφού επιδρούν και άλλοι παράγοντες, όπως η δυσκολία και η ικανότητα άσκησης της εργασίας. Εάν υποθέσουμε ότι η ποσότητα και ποιότητα αυτής της εργασίας μπορούν να προσδιοριστούν στην αγορά και να αποτιμηθούν σε κάποια τιμή, τότε οι συγκριτικές τιμές των αγαθών θα καθοριστούν βάσει αυτής της τιμής. Αλλά φθάνουμε σε κυκλικότητα, αφού προσπαθήσαμε να βρούμε την αξία ενός αγαθού βάσει μιας άλλης αξίας. Με μαθηματικό συμβολισμό στην πρωτόγονη κοινωνία έχουμε τον εξής καθορισμό της σχετικής αξίας δύο αγαθών:

$$\frac{Pa}{Pb} = \frac{f(La)}{f(Lb)} = \frac{f(Wa)}{f(Wb)}$$

Όπου: Pa, Pb: οι ανταλλακτικές αξίες ή τιμές των αγαθών a και b. La, Lb: οι ποσότητες και ποιότητες εργασίας που χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή των αγαθών αυτών. Wa, Wb: οι αμοιβές των ποσοτήτων και ποιοτήτων εργασίας La, Lb που καθορίστηκαν από την αγορά.

Αλλά, Wa και Wb είναι και αυτές αξίες, το ύψος των οποίων και οι παράγοντες καθορισμού τους πρέπει να προσδιοριστούν. Συνεπώς, υπάρχει κυκλικότητα στην ερμηνεία της θεωρίας αξίας εργασίας, που δεν επιτρέπει να εξάγουμε ένα αμετάβλητο δεδομένο μέτρο αξιών.

Η ίδια κυκλικότητα στην ερμηνεία της αξίας υπάρχει και στη θεωρία αξίας κόστους παραγωγής του Smith. Και στην περίπτωση αυτή έχουμε:

$$\frac{Pa}{Pb} = \frac{f(La, Ka, Na,)}{f(Lb, Kb, Nb)} = \frac{f(Wa, Ia, Ra)}{f(Wb, Ib, Rb)}$$

Όπου: La, Lb: οι ποσότητες και ποιότητες εργασίας που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή των αγαθών a και b. Ka, Kb: οι ποσότητες κεφαλαίων και Na, Nb: οι ποσότητες εδάφους που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή των αγαθών αυτών. Wa, Wb, Ia, Ib, Ra, Rb: οι αντίστοιχες αμοιβές των παραγωγικών συντελεστών μισθός, τόκος, γαιοπρόσδοος. Με άλλα λόγια, η θεωρία κόστους παραγωγής του Smith προσπαθεί να ερμηνεύσει τις συγκριτικές αξίες δύο αγαθών βάσει άλλων αξιών (δηλαδή των αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών).

13. Βλ. M. Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, (1962), 2η έκδ., Heinemann, London, 1968, σ. 42.

3.1.2 Διανομή εισοδήματος

Ο Smith, στην προσπάθειά του να βρει το μέτρο προσδιορισμού της σχετικής αξίας των αγαθών και τους παράγοντες που το προσδιορίζουν, ερμήνευσε και τον τρόπο διανομής των προϊόντων στους κατόχους των παραγωγικών συντελεστών. Σύμφωνα με τη θεωρία του αξίας κόστους παραγωγής, τα μερίδια διανομής του προϊόντος είναι τρία: η αμοιβή της εργασίας, δηλαδή ο μισθός, η αμοιβή του κεφαλαιούχου-επιχειρηματία, που είναι το κέρδος και ο τόκος, και η αμοιβή των ιδιοκτητών του εδάφους, δηλαδή η γαιοπρόσοδος. Σύμφωνα με αυτή τη διανομή των τριών μεριδίων διέκρινε στο σύστημά του και τρεις διαφορετικές οικονομικές τάξεις που εισπράττουν τα μερίδια αυτά: την τάξη των εργαζομένων, των κεφαλαιούχων-επιχειρηματιών και των γαιοκτημόνων. Ας δούμε με ποιο τρόπο δικαιολόγησε τις αμοιβές αυτές και τους παράγοντες που προσδιορίζουν το ύψος τους.

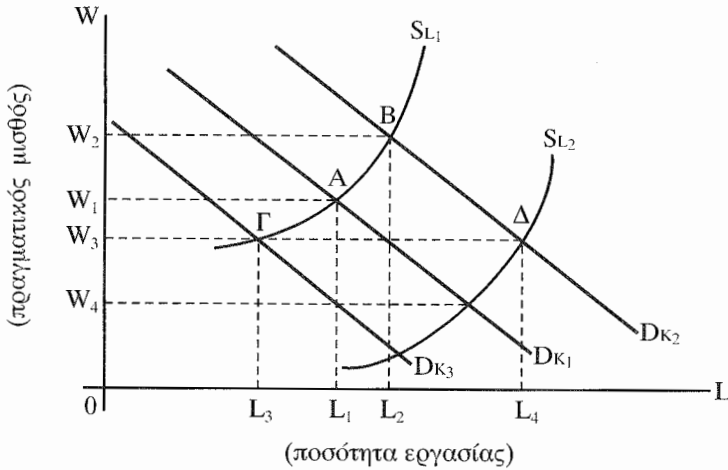
Η αμοιβή της εργασίας ή ο μισθός δικαιολογείται από το ότι η εργασία αποτελεί την πηγή δημιουργίας των αγαθών και του πλούτου. Ο Smith, σε αντίθεση με τους εμποροκράτες, θεώρησε ότι ο πλούτος ενός κράτους δεν αποτελείται από την ποσότητα των πολύτιμων μετάλλων που κατέχει, αλλά από τη συνολική παραγωγή των προϊόντων, που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και την ευημερία των ατόμων. Επιχείρησε να δικαιολογήσει τον καθορισμό της αμοιβής της εργασίας βάσει των εξής θεωριών: (α) τη διαπραγματευτική δυνατότητα εργατών και εργοδοτών και (β) την ποσότητα των κεφαλαίων που προορίζονται για τους μισθούς (wage fund theory) σε συνδυασμό με την προσφορά εργασίας.

Όσον αφορά την πρώτη ερμηνεία καθορισμού του αγοραίου ύψους μισθού, τη χρησιμοποιεί για να δείξει ότι η διαπραγματευτική δύναμη είναι στα χέρια των εργοδοτών, που μπορούν να επιβάλουν την αμοιβή που επιθυμούν, αφού είναι λίγοι σε αριθμό και οι εργάτες έχουν πιεστικές υλικές ανάγκες και δεν επιτρέπεται να οργανωθούν σε εργατικές ενώσεις.¹⁴ Σύμφωνα με τη δεύτερη θεωρία, υπάρχει μια ποσότητα κεφαλαίων που προορίζεται για την αμοιβή της εργασίας. Σε περίπτωση που η ποσότητα αυτή των κεφαλαίων αυξάνεται και η προσφορά εργασίας παραμένει σταθερή ή αυξάνεται με μικρότερο ρυθμό, τότε ο ανταγωνισμός μεταξύ των εργοδοτών για την «επικερδή απασχόληση» των κεφαλαίων τους θα οδηγήσει σε αύξηση του πραγματικού μισθού της εργασίας. Το αντίθετο συμβαίνει, δηλαδή οι μισθοί μειώνονται, όταν η ποσότητα του αποθέματος κεφαλαίου για μισθούς μειώνεται ή αυξάνεται με μικρότερο ρυθμό από

14. Smith, στο ίδιο, σσ. 83-84.

ΣΧΗΜΑ 3.3

την αύξηση της προσφοράς εργασίας.¹⁵ Οι περιπτώσεις αυτές μπορούν να απεικονιστούν με τη βοήθεια του Σχήματος 3.3.

Όταν το απόθεμα κεφαλαίων για την πληρωμή των μισθών είναι K_1 , τότε έχουμε τη ζήτηση D_{K_1} εργασίας όπου με δεδομένη προσφορά S_{L_1} οδηγεί, διαμέσου του ανταγωνισμού της αγοράς, σε αμοιβή ισορροπίας $0W_1$. Εάν αυξηθεί η ποσότητα αποθέματος κεφαλαίων σε K_2 (όπως συνέβη κατά τον Smith στην Αγγλία και την Αμερική της εποχής του), τότε με τη νέα καμπύλη ζήτησης εργασίας D_{K_2} θα καθοριστεί υψηλότερος μισθός ισορροπίας $0W_2$. Αντίθετα, εάν μειωθεί η ποσότητα κεφαλαίων που προορίζεται για μισθούς σε K_3 , τότε θα μειωθεί η ζήτηση εργασίας D_{K_3} και ο μισθός ισορροπίας σε $0W_3$.

Επίσης, η μείωση του μισθού μπορεί να προκληθεί σε μια «στάσιμη» οικονομία από τη μεγαλύτερη αύξηση προσφοράς εργασίας έναντι της αύξησης του αποθέματος κεφαλαίων για μισθούς (όπως συνέβη κατά τον Smith στην Κίνα της εποχής του). Στην περίπτωση αυτή, από το Σχήμα 3.3, βλέπουμε ότι το κεφάλαιο για μισθούς αυξήθηκε από K_1 σε K_2 και συνεπώς αυξήθηκε η ζήτηση εργασίας από D_{K_1} σε D_{K_2} , αλλά αυξήθηκε και η προσφορά εργασίας (π.χ. λόγω αύξησης των γεννήσεων) από S_{L_1} σε S_{L_2} , γεγονός που οδήγησε σε καθορισμό μισθού ισορροπίας $0W_3$ μικρότερο από τον αρχικό $0W_1$ στο οποίο αντιστοιχεί όμως ποσότητα εργασίας L_4 . Σε περίπτωση που μειωθεί το απόθεμα κεφαλαίων για μισθούς (από K_2 σε K_1), κυρίως γιατί μειώνονται τα κέρδη που αποτελούν τη

15. Smith, στο ίδιο, σσ. 86-89.

βάση της συσσώρευσης του κεφαλαίου (όπως συνέβη σύμφωνα με τον Smith στις Ανατολικές Ινδίες), τότε σε αυτή την «οπισθοδρομική κοινωνία» θα μειωθεί η ζήτηση εργασίας (από D_{K_2} σε D_{K_1}) και θα μειωθεί η αμοιβή της εργασίας (από $0W_3$ σε $0W_4$). Εάν υποθέσουμε ότι ο μισθός $0W_3$ αντιστοιχεί στο βασικό επίπεδο διαβίωσης, τότε θα μειωθεί ο πληθυσμός, αφού με την αμοιβή αυτή δεν θα μπορέσουν να επιβιώσουν τα μέλη των οικογενειών των εργατών.

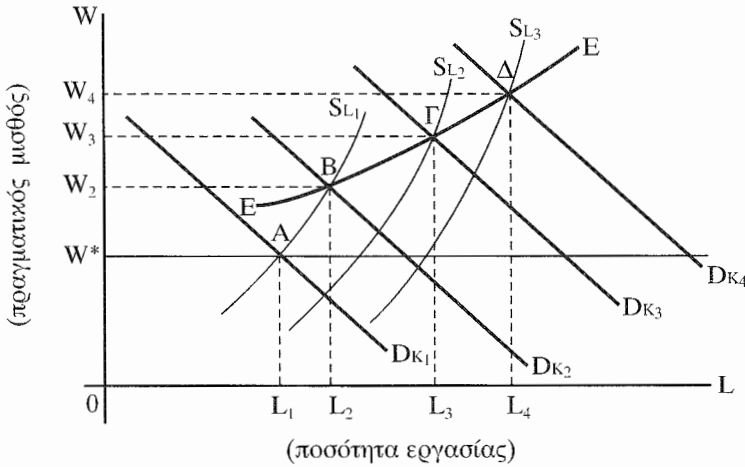
Ο Smith, με την ανάλυσή του για τον καθορισμό του επιπέδου μισθού ισορροπίας, εισάγει την ιδέα που οδήγησε αργότερα στην αντίληψη περί ύπαρξης ενός «σιδηρού νόμου» των μισθών (iron law of wages), ο οποίος αναπτύχθηκε από μεταγενέστερους Κλασικούς, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Η θεωρία αυτή δείχνει ότι με την αύξηση (μείωση) του μισθού αυξάνεται (μειώνεται) η προσφορά εργασίας, ώστε ο μισθός μακροχρόνια να αντιστοιχεί στο βασικό επίπεδο διαβίωσης. Δεν είχε όμως μια τέτοια αυστηρή θεωρία και πρόβλεψη για το μακροχρόνιο ύψος των μισθών ο Smith.¹⁶ Στην πραγματικότητα, τόνισε ότι σε προοδευτικές οικονομίες, όπου η συσσώρευση και το απόθεμα κεφαλαίου αυξάνεται, η αμοιβή της εργασίας θα είναι πάντα υψηλότερη από το βασικό επίπεδο συντήρησης, που είναι το κοινώς αποδεκτό, και έτσι θα έχουμε μια συνεχή βελτίωση του επιπέδου ευημερίας, αφού «δεν υπάρχει κοινωνία ευημερούσα και ευτυχισμένη, όταν το μεγαλύτερο μέρος των ατόμων της (δηλαδή οι εργάτες) είναι φτωχοί και δυστυχείς».¹⁷

Στο Σχήμα 3.4 απεικονίζεται η μακροχρόνια θεωρία του Smith για την τάση του επιπέδου των πραγματικών μισθών. Ας υποθέσουμε ότι η αμοιβή $0W^*$ είναι το βασικό επίπεδο διαβίωσης των εργατών και της οικογένειάς τους – το οποίο, σημειωτέον, ο Smith δεν θέλησε να καθορίσει με βάση τα αγαθά. Εάν αυξηθεί στο χρόνο t_1 το κεφάλαιο της οικονομίας

16. Ο Smith (στο ίδιο, σσ. 97-98) επισημαίνει ότι σε μια πολιτισμένη κοινωνία μόνο στην κατώτερη τάξη των ανθρώπων μπορεί να θεωρηθεί ότι η έλλειψη των αγαθών διαβίωσης θα μειώσει τον πληθυσμό τους. Ανέφερε επίσης (στο ίδιο, σ. 98) ότι σε γενικές γραμμές η ζήτηση εργασίας (δηλαδή η συσσώρευση και επανεπένδυση των κερδών) θα καθορίζει το ύψος των μισθών και κατ' επέκταση το μέγεθος του πληθυσμού.

17. Smith, στο ίδιο, σσ. 91, 96. Σύμφωνα με τον Smith (στο ίδιο, σσ. 91-93), το γενικό επίπεδο των μισθών σε μια οικονομία τη βραχυχρόνια περίοδο εξαρτάται και από άλλους παράγοντες όπως: η θερινή ή χειμερινή απασχόληση, η συχνότητα μεταβολής των τιμών των αγαθών διατροφής, η ιδιαιτερότητα του τύπου παραγωγής και το ύψος παραγωγής των αγαθών διατροφής. Εκτός αυτού, ο Smith (στο ίδιο, σ. 99) θεώρησε ότι το ύψος αμοιβής της εργασίας αποτελεί κίνητρο για την αύξηση της προσπάθειας εργασίας και την παραγωγικότητά της, αφού βελτιώνει τις φυσικές και πνευματικές δυνάμεις των ατόμων.

ΣΧΗΜΑ 3.4

σε K_2 , θα αυξηθεί η ζήτηση της εργασίας και η αμοιβή της σε OW_2 . Με το ύψος αυτό του μισθού θα βελτιωθεί η διαβίωση των εργατών και έστω ότι θα αυξηθούν και οι γεννήσεις, ώστε σε επόμενο χρονικό διάστημα να έχουμε προσφορά εργασίας S_{L_2} . Εάν στο χρονικό διάστημα αυτό t_2 συνεχίσει να αυξάνεται το απόθεμα κεφαλαίων σε K_3 , τότε θα αυξηθεί η ζήτηση εργασίας σε D_{K_3} και ο πραγματικός μισθός σε OW_3 . Εάν η ίδια κατάσταση επαναληφθεί και τον επόμενο χρόνο t_3 , δηλαδή αυξηθεί το απόθεμα κεφαλαίων για μισθούς σε K_4 και αυξηθεί η ζήτηση εργασίας σε D_{K_4} , θα βελτιωθεί η διαβίωση των εργατών και θα αυξηθεί η προσφορά εργασίας (δηλαδή ο πληθυσμός) σε S_{L_3} , και το επίπεδο μισθών ισορροπίας θα αυξηθεί πάλι σε OW_4 . Η συνεχής βελτίωση του βιοτικού επιπέδου (ύψος πραγματικού μισθού) των εργατών, που απεικονίζεται με την καμπύλη EE , στηρίζεται κυρίως στο ρυθμό συσσώρευσης του κεφαλαίου, που με τη σειρά του στηρίζεται στο ύψος των κερδών και την επανεπένδυσή τους, την οποία ο Smith θεωρεί ως αυτονόητη.

Ο Smith, εκτός από τον καθορισμό του γενικού επιπέδου των μισθών, προχώρησε και στον καθορισμό των σχετικών μισθών ανάλογα με τις εξής ιδιαιτερότητες: (α) την ελκυστικότητα κάποιας εργασίας, (β) τις δαπάνες εκμάθησής της, (γ) τη σταθερότητα ή αστάθειά της, (δ) την υπευθυνότητα του εργαζομένου και (ε) το βαθμό αβεβαιότητας για την επιτυχία της εργασίας.¹⁸ Λαμβανομένων υπόψη αυτών των διαφορών (χρηματικών και μη χρηματικών) που συνοδεύουν κάθε απασχόληση, θα κυ-

18. Smith, στο ίδιο, σσ. 116-123.

ριαρχεί στην οικονομία ένα γενικό επίπεδο μισθών ισορροπίας που θα αντιπροσωπεύει και τη φυσική της τιμή, το ελάχιστο ύψος της οποίας θα είναι ο μισθός του βασικού επιπέδου διαβίωσης.

Ένα δεύτερο στοιχείο του κόστους παραγωγής είναι η αμοιβή του κεφαλαίου που εισπράττει ο κεφαλαιούχος-επιχειρηματίας για τη συμβολή του στην παραγωγική διαδικασία. Ο Smith, ενώ απέδωσε πολλές πρωτοβουλίες και αποτελέσματα στη δράση των επιχειρηματιών, δεν ανέλυσε με επάρκεια τη συμβολή τους. Το άτομο που δραστηριοποιείται στην ίδρυση και λειτουργία των επιχειρήσεων θεώρησε ότι είναι ο κεφαλαιούχος-επιχειρηματίας, ο οποίος κατέχοντας ορισμένη ποσότητα κεφαλαίων θα τα χρησιμοποιήσει με σκοπό την είσπραξη κέρδους. Το κίνητρο του κέρδους είναι αυτό που καθοδηγεί τον κεφαλαιούχο-επιχειρηματία να επενδύσει τα κεφάλαιά του στις διάφορες παραγωγικές διαδικασίες.¹⁹

Η αμοιβή του κέρδους καθορίζεται από διαφορετικούς παράγοντες από αυτούς της εργασίας και δικαιολογεί άλλες δραστηριότητες. Ένα μέρος του ακαθάριστου κέρδους αποτελεί ο τόκος των κεφαλαίων που θα είχε πληρώσει ο παραγωγός, εάν δεν ήταν δικά του. Ένα άλλο μέρος του κέρδους ανταμειβεί την εργασία του παραγωγού, εάν εργάζεται ο ίδιος στην επιχείρηση. Το υπόλοιπο μέρος του ακαθάριστου κέρδους (δηλαδή το καθαρό κέρδος) αποτελεί το υπόλοιπο της διανομής, αφού έχουν πληρωθεί οι δαπάνες παραγωγής. Το ύψος αυτό του καθαρού κέρδους δικαιολογείται, επειδή προσφέρονται τα κεφάλαια για τη συντήρηση και ενίσχυση της εργασίας, μέχρις ότου ολοκληρωθεί η παραγωγική διαδικασία και πουληθεί το προϊόν, όπως επίσης και για τις έγνοιες και τους κινδύνους της παραγωγικής διαδικασίας που ανέλαβε ο παραγωγός.²⁰ Το ύψος του ακαθάριστου κέρδους φανερώνεται από το ύψος του τόκου των κεφαλαίων που συμπεριλαμβάνει, αφού «όσο περισσότερα μπορούν να γίνουν από τη χρήση του χρήματος, τόσο περισσότερα πρέπει να δοθούν για τη χρησιμοποίησή του».²¹

Το ύψος του καθαρού κέρδους, σύμφωνα με τον Smith, εξαρτάται από την προσφορά των κεφαλαίων προς επένδυση και τις υπάρχουσες ευκαιρίες κέρδους. Όταν αυξάνονται (μειώνονται) τα επενδυμένα κεφάλαια σε έναν κλάδο παραγωγής, ο ανταγωνισμός μεταξύ των κεφαλαιούχων αυξάνει (μειώνει) την αμοιβή της εργασίας και έτσι μειώνεται (αυξάνεται) το ύψος των κερδών. Οι κεφαλαιούχοι-επιχειρηματίες ανταγωνιζόμενοι να ανακαλύψουν την επικερδέστερη τοποθέτηση των κεφαλαίων τους θα προχωρήσουν αυτόματα, διαμέσου του ατομικού τους συμφέρο-

19. Smith, στο ίδιο, σ. 374.

20. Smith, στο ίδιο, σσ. 69, 113.

21. Smith, στο ίδιο, σ. 20.

ντος και του κινήτρου του κέρδους, σε μια κατανομή των κεφαλαίων σε όλες τις παραγωγικές διαδικασίες, που θα αποφέρουν, σε γενικές γραμμές, ένα κανονικό ή μέσο ύψος κερδών που αποτελεί και τη φυσική αμοιβή των κεφαλαίων. Το ελάχιστο αυτό ύψος κερδών (όπως και του μισθού) που θα πρέπει να υπάρχει στην οικονομία, ώστε οι κεφαλαιούχοι-επιχειρηματίες να συνεχίσουν να επενδύουν τα κεφάλαιά τους, διαφοροποιείται στις παραγωγικές διαδικασίες ανάλογα με: την αρέσκεια ή απαρέσκεια της επιχείρησης και τους κινδύνους που διατρέχει.²² Ο Smith είναι ενάντιος στις μονοπωλιακές καταστάσεις στην αγορά, και ειδικότερα σ' αυτές που δημιουργούνται από τα προνόμια που παρέχει η κεντρική αρχή και από τις οποίες δημιουργούνται υπερκέρδη.²³

Όσον αφορά το κανονικό ύψος κέρδους στην οικονομία, ο Smith το εξαρτά από τον πλούτο της κοινωνίας (δηλαδή τη συνολική παραγωγή) και την προσφορά της εργασίας. Σε μια οικονομία, όταν αυξηθεί η προσφορά κεφαλαίων για επένδυση, με δεδομένη την προσφορά εργασίας, θα μειωθεί το ύψος του κέρδους, λόγω του ανταγωνισμού των κεφαλαιούχων-επιχειρηματιών και θα αυξηθεί ο μισθός. Όταν όμως μειωθεί η ποσότητα των κεφαλαίων προς επένδυση, με δεδομένη την προσφορά εργασίας, λόγω του ανταγωνισμού από πλευράς των εργατών, θα αυξηθεί το ύψος του κέρδους και θα μειωθεί το ύψος του μισθού. Σε μια στάσιμη οικονομία που δεν υπάρχει δυνατότητα αύξησης των κεφαλαίων και της παραγωγής, το ύψος των κερδών και των μισθών θα είναι μικρό.²⁴ «Η αύξηση των κεφαλαίων που αυξάνει τους μισθούς τείνει να μειώσει το κέρδος»,²⁵ αυτή είναι η εξελικτική πορεία των μισθών και κερδών, σύμφωνα με τον Smith, που θα λάβει χώρα σε μια ανταγωνιστική αγορά. Η αντίθεση της πορείας του ύψους των μισθών και των κερδών είναι έκδηλη όταν έχουμε δεδομένη αξία παραγωγής. Εφόσον οι μισθοί και το κέρδος αποτελούν τα βασικά στοιχεία της αξίας των προϊόντων, είναι αυτονόητο, με δεδομένη την τιμή, η αύξηση του ενός να οδηγεί σε μείωση του άλλου.

Το τρίτο στοιχείο της αξίας των αγαθών ή του κόστους παραγωγής του είναι η γαιοπρόσδοος. Ο Smith, στις πρώτες σελίδες του έργου του θεώρησε, όπως έχουμε αναφέρει, ότι η γαιοπρόσδοος αποτελεί το τρίτο συστατικό στοιχείο του κόστους παραγωγής ή της αξίας των αγαθών, το κανονικό ύψος της οποίας καθορίζεται από τη γενική κατάσταση της οικονομίας, τη θέση και τη γονιμότητα των εδαφών.²⁶ Με άλλα λόγια, η

22. Smith, στο ίδιο, σ. 128.

23. Smith, στο ίδιο, σσ. 78-79.

24. Smith, στο ίδιο, σσ. 108-111.

25. Smith, στο ίδιο, σ. 105.

26. Smith, στο ίδιο, σσ. 67, 72.

γαιοπρόσδοος, όπως και τα άλλα στοιχεία του κόστους, προσδιορίζουν το ύψος της φυσικής τιμής των αγαθών. Σε μεταγενέστερο κεφάλαιο όμως, ο Smith, παρατήρησε ότι η γαιοπρόσδοος ανταμείβει τον ιδιοκτήτη του εδάφους για τη χρησιμοποίησή του από άλλο άτομο. Είναι μια «μονοπωλιακή τιμή» που στις περισσότερες περιπτώσεις επιβάλλεται από το γαιοκτήμονα στον ενοικιαστή του εδάφους. Το ύψος της καθορίζεται: (α) από την αγοραία τιμή των γεωργικών προϊόντων, (β) την τοποθεσία του εδάφους και (γ) τη γονιμότητά του. Όσο αυξάνεται η τιμή των γεωργικών προϊόντων, τόσο αυξάνεται και η γαιοπρόσδοος, αρκεί να απομένουν αμοιβές για να καλύψουν το κανονικό επίπεδο μισθών και το κανονικό κέρδος. Με άλλα λόγια, η γαιοπρόσδοος, ως στοιχείο του κόστους, δεν καθορίζει την αξία και την τιμή των αγαθών, αλλά καθορίζεται από αυτήν.²⁷

Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία καθορισμού της αμοιβής της γαιοπροσόδου, ο Smith ερμηνεύει την «αντίθεση των συμφερόντων» μεταξύ της τάξης των κεφαλαιούχων-επιχειρηματιών και της τάξης των γαιοκτημόνων. Όταν υπάρχει οικονομική ανάπτυξη και πρόοδος, αυξάνεται η γαιοπρόσδοος, γιατί: βελτιώνεται η παραγωγικότητα των εδαφών και αυξάνεται η τιμή των γεωργικών προϊόντων, λόγω αυξανόμενης ζήτησης. Η τιμή όμως των βιομηχανικών προϊόντων μειώνεται, λόγω της αυξανόμενης παραγωγικότητας της εργασίας σε αυτό τον τομέα.²⁸

3.1.3 Οικονομική ανάπτυξη

Ο Smith θεώρησε ότι ο πλούτος μιας οικονομίας ισούται με τη συνολική αξία των προϊόντων που παράχθηκαν σε μια περίοδο σε καθεστώς πλήρους απασχόλησης των παραγωγικών πόρων. Εξαιρεί από τον πλούτο τις υπηρεσίες, γιατί έχει διαχωρίσει μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας: η πρώτη συμβάλλει στην παραγωγή υλικών αγαθών, ενώ η δεύτερη χρησιμοποιείται για την παραγωγή υπηρεσιών. Όταν αυξάνεται διαχρονικά η μη παραγωγική σε βάρος της παραγωγικής εργασίας, τότε το συνολικό προϊόν της οικονομίας μειώνεται και το ίδιο συμβαίνει με τη συσσώρευση κεφαλαίου.²⁹ Η εξέλιξη του συνολικού προϊόντος καθορίζεται από το μέγεθος της παραγωγικής σε σχέση με τη μη παραγωγική εργασία που χρησιμοποιείται στην οικονομία, δηλαδή από το λόγο:

$$\frac{\text{Παραγωγική εργασία}}{\text{Παραγωγική} + \text{Μη παραγωγική εργασία}}$$

27. Smith, στο ίδιο, σσ. 160-163.

28. Smith, στο ίδιο, σ. 264.

29. Smith, στο ίδιο, σσ. 330-332.

ματος *Das Kapital: Kritik der politischen Oekonomie*, ενώ τους υπόλοιπους τόμους, 2ο και 3ο, δημοσίευσε ο Engels το 1885 και το 1894. Εκτός από αυτό το έργο, συνέγραψε και άλλα έργα φιλοσοφικού και κοινωνικού περιεχομένου που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην οικονομική και κοινωνική κυρίως εξέλιξη της ανθρωπότητας.

Δεν υπάρχει αντίρρηση ότι ο Marx ήταν από τα σημαντικότερα πνεύματα της εποχής του. Από τους πολυμαθείς εκείνους που όχι μόνο διατηρούν και εμπλουτίζουν τις παρελθούσες γνώσεις αλλά και διανοίγουν νέους δρόμους επιστημονικής προσέγγισης και σκέψης. Ο Marx, όσον αφορά την οικονομική του σκέψη, επηρεάστηκε και χρησιμοποίησε σημαντικές κλασικές ιδέες. Επίσης, υιοθέτησε άλλες που αναπτύχθηκαν από σοσιαλιστές διανοούμενους. Η μαρξιστική οικονομική σκέψη μπορεί συνοπτικά να επικεντρωθεί στα εξής θέματα που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια: (α) Τη θεωρία της αξίας και της υπεραξίας. (β) Την πωτική τάση του ποσοστού κέρδους. (γ) Την απλή και διευρυνόμενη αναπαραγωγή. (δ) Την κρίση του καπιταλιστικού συστήματος.

4.4.1 Θεωρία αξίας και υπεραξίας

Η ρικαρτιανή εργασιακή θεωρία αξίας επηρέασε τον Marx αποτελώντας το σημαντικότερο θεωρητικό του εργαλείο, μέσω του οποίου εξήγησε τις αρχές και τις τάσεις που διέπουν την «κίνηση του καπιταλιστικού συστήματος», όπως και διάφορα άλλα οικονομικά φαινόμενα που το αποτελούν.

Σύμφωνα με τον Marx, η αξία ενός αγαθού εκφράζεται ως αξία χρήσης και ως ανταλλακτική αξία. Η ανταλλακτική αξία ενός αγαθού, που ενδιαφέρει την οικονομική ανάλυση, λαμβάνει την αξία της, «μόνο γιατί μέσα σε αυτό [το αγαθό] έχει αντικειμενοποιηθεί ή υλοποιηθεί αφηρημένη ανθρώπινη εργασία». Η εργασία αυτή ονομάζεται «κοινωνικά αναγκαία εργασία» και ορίζεται ως «ο χρόνος εργασίας που απαιτείται για να παραχθεί οποιαδήποτε αξία χρήσης με τους υπάρχοντες κοινωνικά-κανονικούς όρους παραγωγής και με τον κοινωνικά μέσο βαθμό επιδεξιότητας και εντατικότητας της εργασίας».⁹ Για τον υπολογισμό αυτής της εργα-

9. K. Marx, *Το Κεφάλαιο*, ελλην. μετφ. Π. Μαυρομμάτη, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 3 τόμοι, 1978, τόμ. 1, σσ. 52-53. Για τις οικονομικές κυρίως σκέψεις του Marx, βλ. R. Meek, *Studies in the Labour Theory of Value*, 1956, εκδ. Lawrence & Wishart, London, 1973, J. Robinson, *An Essay on Marxian Economics*, εκδ. Macmillan, 1974, C. Michael, *The Political Economy of Marx*, εκδ. Longman, 1975, M. Howard και J. King, *The Political Economy of Marx*, εκδ. Longman, 1975, M. Morishima, *Marx's Economics*, εκδ. Cambridge University Press, 1973, M. Morishima και G. Catephores, *Value, Exploitation and Growth: Marx in*

σίας διαχωρίζει μεταξύ δύο μορφών της: την «απλή» και τη «σύνθετη» εργασία, όπου η δεύτερη εκφράζεται σε πολλαπλάσιο της πρώτης.¹⁰

Η αξία ενός αγαθού δεν περιλαμβάνει μόνο την ποσότητα της «αποκρυσταλλωμένης» εργασίας που άμεσα χρησιμοποιείται, αλλά και την εργασία που έχει χρησιμοποιηθεί έμμεσα, δηλαδή για την παραγωγή (πρώτες ύλες) και συντήρηση των μέσων παραγωγής (μηχανήματα, κτίρια κ.λπ.). Την έμμεση αυτή εργασία μπορούμε να την αποδώσουμε με τον όρο των αποσβέσεων του κεφαλαίου και της αντικατάστασης των πρώτων υλών.

Ένα τρίτο στοιχείο της ανταλλακτικής αξίας του αγαθού είναι η υπεραξία. Η υπεραξία αυτή προέρχεται από το ότι ο κεφαλαιούχος που κατέχει τα μέσα παραγωγής (θεσμός ατομικής ιδιοκτησίας) αγοράζει με τη χρήση του μεταβλητού κεφαλαίου του μονάδες εργασίας που τις συνδυάζει με το σταθερό του κεφάλαιο για να παράγει ανταλλακτική αξία ενός εμπορεύματος. Στόχος του κεφαλαιούχου είναι να εισπράξει μεγαλύτερη αξία από αυτή που πλήρωσε για τη χρήση της εργασίας. Για να εκπληρώσει το στόχο του αυτό ανταμείβει την εργασία με μια αμοιβή που της επιτρέπει μόνο να διατηρηθεί και να αναπαραχθεί. Συνεπώς, ένα τμήμα του χρόνου εργασίας αποτελεί την αμοιβή της εργασίας στο επίπεδο συντήρησης που ισοδυναμεί με την ικανοποίηση των απαραίτητων αναγκών των ανθρώπων, όπως αυτές εξελίχθηκαν ιστορικά. Ο εργάτης εργάζεται όμως περισσότερο από το χρόνο που αποτελεί την ανταμοιβή του. Ο επιπλέον αυτός χρόνος εργασίας αποτελεί την υπερεργασία, το αποτέλεσμα της οποίας καρπώνεται ο κεφαλαιούχος. Η αξία που δημιουργεί αυτή η υπεραξία αποτελεί τη συνολική αμοιβή που εισπράττει η τάξη των κεφαλαιούχων και διαμοιράζεται στο κέρδος και στη γαιοπρόσοδο.

Ας δώσουμε ένα παράδειγμα για να αποσαφηνίσουμε τα στοιχεία της αξίας των αγαθών. Ας υποθέσουμε ότι για την παραγωγή μιας καρέκλας χρειάζονται κατά μέσο όρο στο σύνολο της οικονομίας 36 ώρες ανειδίκευτης εργασίας ή τρεις ημέρες εργασίας (την εποχή εκείνη η ημερήσια

---

the Light of Modern Economic Theory, εκδ. McGraw-Hill, 1978, J. Roemer, *Analytical Foundations of Marxian Economic Theory*, εκδ. Cambridge University Press, 1981, D. Foley, *Understanding Capital: Marx's Economic Theory*, εκδ. Harvard University Press, 1986, S. Resnick, *Knowledge and Class: a Marxian Critique of Political Economy*, εκδ. University of Chicago Press, 1987, W. Brus, *From Marx to market: Socialism in search of an economic system*, Clarendon Press, 1989, Γ. Σταμάτης, *Κείμενα Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής*, τόμ. Α', εκδ. Κριτική, 1991.

10. Τα διάφορα είδη και μορφές της πολλαπλής εργασίας μπορούν να συμπεριληφθούν σε ένα μαρξιστικό υπόδειγμα, βλ. S. Bowles, H. Gintis, «The Marxian theory of value and heterogeneous labour: a critique and reformulation», *Cambridge Journal of Economics*, No 1, 1977.

εργασία ήταν 12ωρο). Για να διατηρηθεί στη ζωή και να αναπαραχθεί ο εργάτης, σύμφωνα με τις επικρατούσες κοινωνικές, ιστορικές και πολιτιστικές επιταγές της κάθε εποχής, θα αμείβεται με αγαθά αξίας 8 ωρών εργασίας ημερησίως, δηλαδή συνολικά με αγαθά αξίας 24 ωρών εργασίας. Με άλλα λόγια, ο εργάτης αμειβόμενος για τις 24 ώρες εργασίας που προσέφερε μπορεί να αγοράσει καταναλωτικά αγαθά που του εξασφαλίζουν την απαραίτητη διαβίωση. Οι 12 ώρες εργασίας που εμπεριέχονται επιπλέον στην καρτέλα και αντιπροσωπεύουν ανταλλακτική αξία, εισπράττονται από τον κεφαλαιούχο όχι ως αμοιβή της παραγωγικής συμβολής του κεφαλαίου, αλλά ως αμοιβή «εκμετάλλευσης», επειδή υπάρχει ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής που διαθέτει μόνον η τάξη των κεφαλαιούχων. Οι 12 αυτές ώρες εργασίας αποτελούν την υπεραξία που δημιουργεί ο εργάτης αλλά καρπώνεται ο κεφαλαιούχος.

Στο ερώτημα γιατί καθιερώνεται ένα ύψος μισθού συντήρησης στην οικονομία, ο Marx, επικρίνοντας το μαλθουσιανό δόγμα, απαντά ότι αυτό συμβαίνει για δύο λόγους:

- α) Λόγω της ισχυρότερης διαπραγματευτικής δύναμης που διαθέτουν οι κεφαλαιούχοι έναντι των εργατών, μπορούν να καθορίσουν τις ώρες εργασίας.
- β) Λόγω της δημιουργίας «φεδρικού στρατού ανέργων», που προέρχεται από την τεχνολογία εξοικονόμησης εργασίας και την είσοδο παιδιών και γυναικών στην αγορά, οι οποίοι προσπαθούν να επιβιώσουν λόγω αυτής της ανεργίας. Εξαιτίας της στρατιάς αυτής ανέργων, η προσφορά εργασίας θα είναι μεγαλύτερη από τη ζήτηση και έτσι το ύψος του μισθού θα καθορίζεται στο βασικό επίπεδο διαβίωσης και αναπαραγωγής της εργασίας.¹¹

Από τη λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και διανομής προκύπτουν, σύμφωνα με τον Marx, οι εξής καταστάσεις και σχέσεις:

- α) Τα μέσα παραγωγής κατέχονται από τους κεφαλαιούχους, που τα χρησιμοποιούν για να εισπράξουν καθαρό κέρδος, ενώ οι εργάτες διαθέτουν μόνο την εργατική τους δύναμη. Αυτή η άνιση διανομή του πλούτου παρέχει μεγάλη διαπραγματευτική δυνατότητα στους κεφαλαιούχους έναντι των εργατών, ώστε οι δεύτεροι είναι ανα-

11. Marx, στο ίδιο, τόμ. 1, σσ. 664-668. Ο τρόπος με τον οποίο ο Marx συνδυάζει τη θεωρία αξίας με τις δυνάμεις της προσφοράς και ζήτησης για τον καθορισμό των τιμών στην αγορά αναλύεται στο T. Lianos και V. Droucoroulos, «Price Determination in Chapter X of Volume III of Marx's Capital», *Review of Radical Political Economics*, τόμ. 24, No 1, Άνοιξη 1992.

- γκασμένοι να δέχονται τη διάρθρωση της παραγωγής και τη διανομή που επιβάλλουν οι πρώτοι.
- β) Το κεφάλαιο διαχωρίζεται σε μεταβλητό (v) και σταθερό (c), όπου το πρώτο προορίζεται για την ανταμοιβή του «εμπορεύματος» της εργατικής δύναμης, δηλαδή της παραγωγικής δυνατότητας της εργασίας, ενώ το δεύτερο συμμετέχει στην παραγωγική διαδικασία με διάφορα πάγια στοιχεία και πρώτες ύλες.
- γ) Το πραγματικό κόστος ενός αγαθού ορίζεται ως το άθροισμα των αμοιβών της άμεσης εργασίας (v) ή μεταβλητό κεφάλαιο και έμμεσης εργασίας (c) ή σταθερό κεφάλαιο, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή του.
- δ) Η αγοραία ανταλλακτική αξία (A) ενός αγαθού ορίζεται ως το άθροισμα της πραγματικής αξίας του ($v + c$) και της υπεραξίας (s), δηλαδή $A = c + v + s$. Η σχέση μεταξύ της υπερεργασίας που καρπώνονται οι κεφαλαιούχοι ως προς την αναγκαία εργασία ισούται με το λόγο της υπεραξίας (s) προς το μεταβλητό κεφάλαιο (v) και καλείται από τον Marx «ως βαθμός εκμετάλλευσης» ή ποσοστό υπεραξίας (s'), δηλαδή: $s' = s/v$ ¹²
- ε) Σύμφωνα με τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή ενός αγαθού και την αμοιβή της, που καθορίζεται στο βασικό επίπεδο συντήρησης, το ύψος της υπεραξίας καθορίζει και το κέρδος του κεφαλαιούχου. Επίσης, το μέγεθος της υπεραξίας ή η μάζα της, που προέρχεται από τη γενεσιουργό δύναμη της εργασίας, εξαρτάται από την ποσότητα του μεταβλητού κεφαλαίου που χρησιμοποιήθηκε για την ανταμοιβή της, αφού η αμοιβή του σταθερού κεφαλαίου ορίζεται ως η αντικατάστασή του.

Η υπεραξία που αποτελεί το εισόδημα των κεφαλαιούχων διακρίνεται σε δύο μορφές από τον Marx:

- α) Την «απόλυτη υπεραξία», που μπορεί να αυξηθεί με μια απλή επιμήκυνση του χρόνου εργασίας.
- β) Τη «σχετική υπεραξία», που αυξάνεται όταν μειώνεται ο αναγκαίος χρόνος εργασίας που απαιτείται για τη συντήρηση των εργαζομένων, δηλαδή, όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας ή όταν μειώνεται ο πραγματικός μισθός.¹³

12. Marx, στο *ίδιο*, τόμ. 1, Κεφ. 7, τμ. 1.

13. Marx, στο *ίδιο*, τόμ. 1, Κεφ. 10. Για λεπτομερή ανάλυση της θεωρίας της υπεραξίας και της εκμετάλλευσης της εργασίας κατά Marx, βλ. τη συλλογή άρθρων, *The Value Controversy*, εκδ. Verso, London, 1981.

Σύμφωνα με το παράδειγμα που δώσαμε παραπάνω, εάν ο κεφαλαιούχος μπορεί να πιέσει τον εργάτη να αυξήσει την ημερήσια εργασία του κατά 2 ώρες χωρίς να αυξηθεί ο μισθός του, τότε η υπεραξία που καρπώνεται ο πρώτος αυξάνεται σε 18 ώρες. Αυτή η αύξηση είναι αποτέλεσμα της απόλυτης υπεραξίας, δηλαδή λόγω του ότι ο εργάτης πρώτα εργαζόταν 12 ώρες την ημέρα και αμειβόταν για 8, ενώ τώρα με την ίδια αμοιβή εργάζεται 14 ώρες την ημέρα. Εάν η εργασία στον κλάδο των καταναλωτικών αγαθών γίνει αποδοτικότερη ή μειωθούν οι πραγματικές τιμές των καταναλωτικών αγαθών, τότε το κόστος συντήρησης των εργατών μπορεί να καλυφθεί με αμοιβή λιγότερων ωρών εργασίας από ό,τι προηγουμένως, δηλαδή με αμοιβή 18 ωρών εργασίας (6 ώρες ημερησίως έναντι 8). Στην περίπτωση αυτή, λόγω της μεταβολής της σχετικής υπεραξίας, αυξάνεται η υπερεργασία σε 18 ώρες εργασίας έναντι 12 που ήταν. Τα παραπάνω μπορούν να αναπαρασταθούν με τους παρακάτω Πίνακες 1α και 1β που δείχνουν αντίστοιχα τις μεταβολές στην αξία και τη διανομή από την αύξηση της απόλυτης και της σχετικής υπεραξίας.¹⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 1α

8 ώρες ημερησίως	8-12 ώρες	14 ώρες
ώρες πληρωμένης εργασίας	ώρες απλήρωτης εργασίας	χρόνος ημερησίας εργασίας
μισθός (μεταβλητό κεφάλαιο)	κέρδη (υπεραξία)	προστιθέμενη αξία

ΠΙΝΑΚΑΣ 1β

6 ώρες	6-8 ώρες	12 ώρες ημερησίως
ώρες πληρωμένης εργασίας	ώρες απλήρωτης εργασίας	χρόνος ημερησίας εργασίας
μισθός (μεταβλητό κεφάλαιο)	κέρδη (υπεραξία)	προστιθέμενη αξία

14. Βλ. για παρόμοια παρουσίαση D. Foley, *Understanding Capital: Marx's Economic Theory*, εκδ. Harvard University Press, 1986, σσ. 50-51.

4.4.2 Πτωτική τάση του κέρδους

Ο Marx υιοθέτησε την ανταγωνιστική διαδικασία βάσει του μηχανισμού της επιδίωξης του κέρδους, που είχαν παρουσιάσει οι Κλασικοί. Βάσει αυτής της λειτουργίας της αγοράς, εντόπισε μια ενδογενή αιτία του καπιταλιστικού συστήματος που οδηγεί αναπόφευκτα στην κατάρρευσή του: την πτωτική τάση στο ποσοστό του κέρδους. Για να αποδείξει αυτή την τάση συσχέτισε τις εξής τρεις βασικές μεταβλητές:¹⁵

- α) Το ποσοστό κέρδους (p') που δείχνει το βαθμό αύξησης του κεφαλαίου και αποτελεί το λόγο της μάζας της υπεραξίας¹⁶ προς το συνολικό κεφάλαιο που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγική διαδικασία:

$$p' = \frac{s}{c + v}$$

- β) Το ποσοστό υπεραξίας (s'), που είναι ο λόγος της μάζας της υπεραξίας προς τη δημιουργό της, δηλαδή την εργασία που χρησιμοποιήθηκε εκφρασμένη ως το σύνολο των μισθών:

$$s' = \frac{s}{v}$$

- γ) Την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου (O), που είναι ο λόγος του σταθερού προς το μεταβλητό κεφάλαιο:¹⁷

$$(O) = \frac{c}{v}$$

Διαιρώντας το δεύτερο σκέλος του ποσοστού κέρδους (p') με το (v) έχουμε:

15. Marx, στο *ίδιο*, τόμ. 3, Κεφ. 1, 2, 3.

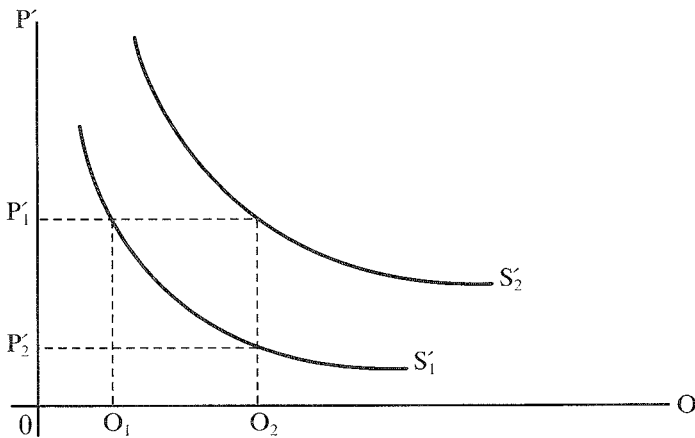
16. Στην παρουσίαση που ακολουθεί υποτίθεται ότι η συνολική υπεραξία αποτελεί την αμοιβή των κεφαλαιούχων, ενώ θεωρείται η αμοιβή των γαιοκτημόνων, λόγω της διαφορετικής γονιμότητας των εδαφών και της μονοπωλιακής τους κατοχής, ως μικρή ως προς το σύνολο του διανεμόμενου εισοδήματος.

17. Την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου ο Marx την έχει βασίσει στην υπάρχουσα τεχνολογία και την εκφράζει, εκτός του λόγου που χρησιμοποιούμε, και με το λόγο του σταθερού προς το συνολικό κεφάλαιο, βλ. Marx, στο *ίδιο*, τόμ. 1, σ. 634, τόμ. 3, σσ. 182-184. Τα βασικά συμπεράσματα της τάσης του ποσοστού κέρδους εξάγονται με οποιονδήποτε τρόπο αποδοθεί η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου, βλ. και P. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, (1942), ελλην. μετφ. Ν. Σταματάκη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σσ. 89-93.

$$p' = \frac{\frac{s}{v}}{\frac{c}{v} + 1} = \frac{s'}{\frac{c}{v} + 1} \Rightarrow p' = \frac{s'}{O + 1} \quad (1)$$

Από την (1) φαίνεται ότι το ποσοστό κέρδους είναι θετική συνάρτηση του ποσοστού υπεραξίας και αρνητική συνάρτηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου. Δηλαδή, όσο αυξάνεται το σταθερό κεφάλαιο σε βάρος του μεταβλητού, τόσο το ποσοστό κέρδους μειώνεται, αφού μειώνεται η μάζα της υπεραξίας. Όπως φαίνεται στο Σχήμα 4.1, εάν με δεδομένο ποσοστό υπεραξίας S'_1 , το ποσοστό κέρδους μειωθεί από P'_1 σε P'_2 , τότε η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου αυξάνεται από (O_1) σε (O_2) . Επίσης, με δεδομένη την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου (O_2) , το ποσοστό κέρδους αυξάνεται από P'_2 σε P'_1 όταν το ποσοστό της υπεραξίας είναι υψηλότερο (S'_2).

ΣΧΗΜΑ 4.1

Οι σχέσεις αυτές μεταξύ των βασικών μαρξιστικών μεταβλητών μπορούν να εξηγηθούν με το αριθμητικό παράδειγμα του Πίνακα 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Μεταβλητές	Κλάδοι παραγωγής			
	I	II	III	IV
c	100	100	90	90
v	20	20	30	30
s	20	10	15	30
s'	100%	50%	50%	100%
O	5	5	3	3
p'	16,7%	8,3%	12,5%	25%

Εκτός των παραπάνω μεταβλητών, ο Marx θεώρησε ότι το ποσοστό κέρδους καθορίζεται επίσης από την ταχύτητα επιστροφής του κεφαλαίου στον ιδιοκτήτη του ή αλλιώς από τη χρονική διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας. Με άλλα λόγια, τα τμήματα του συνολικού κεφαλαίου που χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία (σταθερό και μεταβλητό) δεν αναπαράγονται ή δεν αντικαθίστανται την ίδια ακριβώς χρονική περίοδο. Για παράδειγμα, η χρησιμοποίηση των μηχανών και των κτιρίων είναι πολύ μεγαλύτερης χρονικής διάρκειας (δηλαδή περισσότερο μακροχρόνια η αντικατάστασή τους) από ό,τι οι πρώτες ύλες και το μεταβλητό κεφάλαιο. Συνεπώς, το συνολικό κεφάλαιο που χρησιμοποιείται στην παραγωγική διαδικασία (C) αποτελείται από στοιχεία που έχουν διαφορετική χρονική διάρκεια αντικατάστασης. Εάν το σταθερό κεφάλαιο έχει διάρκεια αντικατάστασης t_1 και το μεταβλητό κεφάλαιο t_2 , τότε έχουμε:

$$C = ct_1 + vt_2$$

Αντικαθιστώντας στον τύπο του ποσοστού κέρδους και διαιρώντας το δεύτερο σκέλος του με (v) έχουμε:

$$p' = \frac{s}{ct_1 + vt_2} \Rightarrow p' = \frac{\frac{s}{v}}{\frac{ct_1}{v} + t_2} \Rightarrow p' = \frac{s'}{c t_1 + t_2} \Rightarrow p' = \frac{s'}{O t_1 + t_2} \quad (2)$$

Από τη (2) βλέπουμε ότι το ποσοστό κέρδους μειώνεται όσο αυξάνε-

ται το χρονικό διάστημα αντικατάστασης οποιασδήποτε μορφής κεφαλαίου. Και αντίθετα, όσο συντομότερη χρονικά είναι η παραγωγική διαδικασία και ο κεφαλαιούχος εισπράττει σε συντομότερο χρονικό διάστημα το κεφάλαιο που επένδυσε, τόσο μεγαλύτερη είναι η μάζα της υπεραξίας που καρπώνεται και τόσο υψηλότερο το ποσοστό κέρδους του.¹⁸

Ο Marx, σύμφωνα με τα παραπάνω, συμπεραίνει ότι με διατηρούμενο σταθερό το ποσοστό υπεραξίας (συνήθως υπέθετε 100% υπεραξία), το ποσοστό κέρδους θα μειώνεται όταν αυξηθεί η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου και η χρονική διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτή η υπόθεση όμως της διατήρησης σταθερού του ποσοστού υπεραξίας που χρησιμοποιεί, δεν συμβιβάζεται με τις μεταβολές που επικαλείται. Ο λόγος είναι ότι η αυξανόμενη παραγωγικότητα της εργασίας που προέρχεται από την αυξανόμενη χρησιμοποίηση σταθερού κεφαλαίου (αύξηση της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου) θα αυξάνει τη μάζα της υπεραξίας (s), αφού αυξάνει την αποδοτικότητά της, με αποτέλεσμα να αυξηθεί και το ποσοστό της (s').¹⁹

Ο Marx υπέθεσε ότι λειτουργεί ο μηχανισμός μετατόπισης των κεφαλαίων μεταξύ των διάφορων κλάδων παραγωγής ανάλογα με τα κέρδη του, όπως είχαν υποθέσει οι Κλασικοί. Για να υπάρξει όμως ένα κέρδος και μια υπεραξία ισορροπίας στην οικονομία θα πρέπει να καθιερωθεί ίδια οργανική σύνθεση κεφαλαίου σε όλους τους παραγωγικούς κλάδους. Δηλαδή, για να έχουμε ισότητα υπεραξίας μεταξύ των διαφορετικών κλάδων (1, 2) παραγωγής, θα πρέπει:

$$\frac{s_1}{v_1} = \frac{s_2}{v_2} \Rightarrow s_1 v_2 = s_2 v_1 \quad (1)$$

Για να έχουμε ισότητα ποσοστού κερδών μεταξύ αυτών των κλάδων παραγωγής, θα πρέπει επίσης:

$$\frac{s_1}{(c_1 + v_1)} = \frac{s_2}{(c_2 + v_2)} \Rightarrow s_1(c_2 + v_2) = s_2(c_1 + v_1) \Rightarrow s_1 c_2 + s_1 v_2 = s_2 c_1 + s_2 v_1$$

Λόγω της (1) έχουμε:

$$s_1 c_2 = s_2 c_1 \quad (2)$$

Διαιρούμε την (2) με την (1) και παίρνουμε:

$$\frac{s_1 c_2}{s_1 v_2} = \frac{s_2 c_1}{s_2 v_1} \Rightarrow c_2 v_1 = c_1 v_2 \Rightarrow \frac{c_2}{v_2} = \frac{c_1}{v_1} \quad (3)$$

18. Marx, στο ίδιο, τόμ. 3, σσ. 95-96.

19. H. D. Dickinson, «The Falling Rate of Profit in Marxian Economics», *The Review of Economic Studies*, τόμ. 24, No 2, 1957, σσ. 120-122.

Από την εξίσωση (3) είναι φανερό ότι, για να έχουμε ισότητα ποσοτού υπεραξίας και κέρδους μεταξύ δύο κλάδων παραγωγής, θα πρέπει η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου που χρησιμοποιείται σε αυτούς να είναι ίδια. Η καθιέρωση όμως ίδιας οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου σε όλους τους κλάδους παραγωγής είναι αδύνατη, όχι μόνο γιατί διαφέρουν οι τεχνολογικές τους προδιαγραφές αλλά και γιατί οι κεφαλαιούχοι, επιδιώκοντας όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κέρδος, προβαίνουν σε τεχνολογικές καινοτομίες. Συνεπώς, ακόμη και στον ίδιο κλάδο παραγωγής, η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου είναι δυνατόν να διαφέρει.

Γιατί όμως οι κεφαλαιούχοι προβαίνουν σε αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, δηλαδή σε υποκατάσταση εργασίας με κεφάλαιο; Σύμφωνα με τον Marx, οι κεφαλαιούχοι οδηγούνται στην αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, επειδή επιδιώκουν την τεχνολογική πρόοδο που εξοικονομεί εργασία και αυξάνει τα ατομικά τους κέρδη. Όταν όμως οι νέες μέθοδοι παραγωγής μιας μεμονωμένης επιχείρησης γίνουν κοινές για όλο τον κλάδο, τότε το κόστος παραγωγής του προϊόντος μειώνεται όπως και η μάζα της υπεραξίας.²⁰

Στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, ο Marx υπέθεσε ότι τα αγαθά θα ανταλλάσσονται σύμφωνα με τη θεωρία αξίας εργασίας. Στον τρίτο τόμο επιχείρησε να αναγάγει τις αξίες σε τιμές της αγοράς και θέλησε να αποδείξει ότι οι αγοραίες τιμές αντιστοιχούν στις σχετικές αξίες των αγαθών, σύμφωνα με την εργασία και υπεραξία που περικλείουν. Για να αποδείξει αυτή την ισότητα συνολικών αξιών και τιμών σε μια οικονομία στην οποία διαφέρει η οργανική σύνθεση των κεφαλαίων μεταξύ των διάφορων κλάδων, και ως εκ τούτου το ποσοστό κέρδους τους, ο Marx χρησιμοποίησε μια νέα έννοια: την «τιμή παραγωγής» (T). Η τιμή αυτή ισούται με τις δαπάνες του απασχολούμενου κεφαλαίου και το κέρδος που αυτό αποφέρει, δηλαδή:

$$T = (c + v)(1 + p')$$

Επίσης, δέχθηκε ότι ένα όμοιο ποσοστό υπεραξίας σε όλες τις παραγωγικές διαδικασίες μπορεί να αποφέρει διαφορετικό ποσοστό κέρδους ανάλογα με την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου, αλλά στο σύνολο της οικονομίας θα υπάρχει ισότητα συνολικών αξιών και τιμών. Για να διευκρινίσει τον τρόπο ισορροπίας μεταξύ αξιών και τιμών δίνει αριθμητικό παράδειγμα όπως αυτό των Πινάκων 3α και 3β.²¹

Σύμφωνα με τον Πίνακα 3α, εάν υποθεθεί ότι κυριαρχεί στην οικονομία ένα κανονικό ύψος κέρδους $(110/500) = 22\%$, τότε, παρά το γεγονός

20. Marx, στο ίδιο, τόμ. 3, Κεφ. 10, 13.

21. Marx, στο ίδιο, τόμ. 3, Κεφ. 9, και Θεοχάρης, στο ίδιο, σσ. 97-98.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3α

Κλάδοι (1)	Σταθερό κεφάλαιο (2)	Μεταβλητό κεφάλαιο (3)	Συνολικό κεφάλαιο (4)	Καταπόληση σταθ. κεφαλ. (5)	Δαπάνες παραγωγής (3) + (5) = (6)	Ποσοτό υπερξίας (7)	Ποσότητα υπερξίας (8)	Αξία αγαθού (6) + (8) = (9)
I	80	20	100	50	70	100%	20	90
II	70	30	100	51	81	100%	30	111
III	60	40	100	51	91	100%	40	131
IV	85	15	100	40	55	100%	15	70
V	95	5	100	10	15	100%	5	20
Σύνολο	390	110	500	202	312	100%	110	422

Κλάδοι (1)	Μέσο ποσοτό κέρδους Συν. (8)/Συν. (4) = (10)	Ποσότητα κέρδους (4) × (10) = (11)	Τιμή παραγωγής (6) + (11) = (12)	Αποκλίσεις τιμών-αξιών (12) - (9) = (13)
I	22%	22	92	+2
II	22%	22	103	-8
III	22%	22	113	-18
IV	22%	22	77	+7
V	22%	22	37	+17
Σύνολο	22%	110	422	0

ΠΙΝΑΚΑΣ 3β

	Οργανική σύνθεση κεφαλ.	Μέση οργανική σύνθεση	Διαφορές οργανικής σύνθεσης	Απολίψεις κέρδους-υπερα- ξίας	Απολίψεις τιμών-αξιών
Κλάδοι	(2)/(3) = (14)	Συν.(2)/Συν.(3) = (15)	(14) - (15) = (16)	(11) - (8)	(12) - (9)
I	4	3,54	0,46	+2	+2
II	2,33	3,54	-1,21	-8	-8
III	1,5	3,54	-2,04	-18	-18
IV	5,66	3,54	2,12	+7	+7
V	19	3,54	15,46	+17	+17

ότι οι κλάδοι παραγωγής λειτουργούν με διαφορετική σύνθεση κεφαλαίων, στο σύνολο της οικονομίας οι διαφορές μεταξύ τιμών και αξιών θα εξαλειφθούν (βλ. στήλη 13) και θα έχουμε λειτουργία του συστήματος συνεπή με τη θεωρία αξίας εργασίας. Εκτός αυτών, από τον Πίνακα 3β, γίνεται φανερό ότι όσο η οργανική σύνθεση κεφαλαίου ενός κλάδου παραγωγής είναι υψηλότερη (χαμηλότερη) από τη μέση οργανική σύνθεση κεφαλαίου που επικρατεί στο σύνολο της οικονομίας, τόσο η αγοραία τιμή του αγαθού είναι μεγαλύτερη (μικρότερη) της αξίας εργασίας του. Με άλλα λόγια, όσο υψηλότερη (χαμηλότερη) είναι η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου ενός κλάδου παραγωγής σε σχέση με τη μέση οργανική σύνθεση της οικονομίας, τόσο μεγαλύτερο (μικρότερο) είναι το κέρδος από την υπεραξία, ώστε στο σύνολο της οικονομίας οι διαφορές μεταξύ υπεραξίας και κερδών μεταξύ των διάφορων κλάδων παραγωγής θα εξαλείφονται.

Σύμφωνα με την αριθμητική παρουσίαση της σχέσης μεταξύ τιμών-αξιών και κέρδους-υπεραξίας στο καπιταλιστικό σύστημα, ο Marx έδειξε ότι παρά τις επιμέρους διαφορές μεταξύ αυτών των μεταβλητών στους διάφορους κλάδους παραγωγής, στο σύνολο της οικονομίας θα λειτουργεί η ισότητα συνόλου αγοραίων τιμών και αξιών σε όρους εργασίας. Για να στηρίξει όμως αυτή τη θέση του υπέθεσε αυτό που επιζητούσε να αποδείξει, δηλαδή θεώρησε ως δεδομένο το ποσοστό κέρδους ισορροπίας της αγοράς. Επιπλέον, η ισότητα μεταξύ αξιών και τιμών με κέρδος ισορροπίας μπορεί να υπάρξει μόνον εάν υποθεθεί δεδομένο συνολικό ποσοστό υπεραξίας και δεδομένο ποσοστό κέρδους. Συνεπώς, ο Marx απέτυχε να αποδείξει με συνέπεια ότι η θεωρία αξίας εργασίας ερμηνεύει απόλυτα τις σχετικές τιμές των αγαθών. Η αδυναμία αυτή της μαρξιστικής ανάλυσης εντοπίστηκε από τον Αυστριακό E. Böhm-Bawerk που θεώρησε ως «μεγάλη αντίφαση» το γεγονός ότι ο Marx, στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* του, υποστήριξε ότι οι ανταλλαγές στο καπιταλιστικό σύστημα διεξάγονται σύμφωνα με τις τιμές παραγωγής, που περιλαμβάνουν το μέσο ποσοστό κέρδους ή το κέρδος ισορροπίας, ενώ στον πρώτο τόμο είχε δεχθεί ότι οι ανταλλαγές γίνονται με βάση την αξία εργασίας που περιλαμβάνουν τα εμπορεύματα. Για τη λύση αυτής της αδυναμίας της μαρξιστικής ανάλυσης ή αλλιώς του «προβλήματος του μετασχηματισμού» (transformation problem), όπως συνηθίζεται να αποκαλείται, έχουν εργαστεί διάφοροι επιφανείς οικονομολόγοι, χωρίς όμως να έχουν επιτύχει την τέλεια οικονομική λύση με εμπειρική σημασία και επιβεβαίωση.²²

22. E. Böhm-Bawerk, *Karl Marx and the Close of his System*, (1896), εκδ. The Merlin Press, 1975, σ. 30. Για άλλες σχετικές κριτικές στο πρόβλημα μετασχηματισμού στον Marx, βλ. J. Robinson, *An Essay on Marxian Economics*, (1942) 2η

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Εισαγωγή

Οι βάσεις της Νεοκλασικής Σχολής τέθηκαν τη δεκαετία του 1870 με τους Οριακούς. Η Σχολή αυτή απαρτίζεται από οικονομολόγους που «μοιράζονται» τις ίδιες αρχές, μεθόδους, τεχνικές και θεωρίες για τη λειτουργία της οικονομίας. Ως πατέρας της Σχολής θεωρείται ο A. Marshall, ενώ στους «κόλπους» της περιλαμβάνονται οικονομολόγοι, οι σημαντικότεροι από τους οποίους είναι οι F. Y. Edgeworth, V. Pareto, I. Fisher, J. B. Clark, K. Wicksell, G. Cassel. Τις βασικές «συμβολές» αυτών θα αναπτύξουμε στο παρόν κεφάλαιο. Κύριο χαρακτηριστικό της Σχολής αυτής, εκτός των μεθοδολογικών της χαρακτηριστικών (δηλαδή τη χρήση μαθηματικών τεχνικών στην οικονομική ανάλυση), είναι ότι επεξέτειναν την οριακή θεωρία και στη σφαίρα της παραγωγής, συμπεριλαμβάνοντας στην ανάλυσή τους θέματα όπως η θεωρία κεφαλαίου, η άριστη κατανομή των παραγωγικών συντελεστών, η δυναμική οικονομική κ.ά. Η προσέγγιση και τα θέματα αυτά είναι ακόμη «ζωντανά», αφού καλύπτουν σημαντικό μέρος της σύγχρονης οικονομικής σκέψης.

7.1 Alfred Marshall (1842-1924)

Ο Alfred Marshall σπούδασε μαθηματικά στο Πανεπιστήμιο του Cambridge. Επηρεασμένος από το έργο του J. S. Mill ασχολήθηκε συστηματικά με την Οικονομική Επιστήμη. Διορίστηκε καθηγητής της Πολιτικής Οικονομίας αρχικά στο Πανεπιστήμιο του Bristol και αργότερα στο Πανεπιστήμιο του Cambridge. Ο Marshall είναι από τις πιο ενδιαφέρουσες προσωπικότητες στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Από πολλούς ιστορικούς θεωρείται ο θεμελιωτής της Νεοκλασικής Σχολής, η οποία σήμερα είναι μία από τις δύο κυρίαρχες σχολές της σύγχρονης Οικονομικής Επιστήμης. Στην οικονομική του ανάλυση, που το μεγαλύτερο μέρος της περιλαμβάνεται στο μνημειώδες έργο του *Principles of Economics* (1890), συναντά κανείς αρκετά στοιχεία από την κλασική παράδοση προ-

σαρμοσμένα και εκφρασμένα στο πλαίσιο της Οριακής Σχολής. Από το έργο του αυτό, που επηρέασε πολλές γενεές σπουδαστών, αφού χρησιμοποιήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα ως βασικό εγχειρίδιο, θα επικεντρώσουμε την εξέτασή μας σε θέματα που διαμόρφωσαν τη σύγχρονη οικονομική σκέψη, όπως: (α) τη φύση και το σκοπό της Οικονομικής, (β) τη θεωρία της αξίας και των τιμών, (γ) τη θεωρία της διανομής, (δ) την οικονομική πρόοδο και (ε) την οικονομική πολιτική και γενική ευημερία.

7.1.1 Φύση και σκοπός της οικονομικής

Σύμφωνα με τον Marshall, η «Πολιτική Οικονομία ή η Οικονομική είναι η μελέτη του ανθρώπου στις συνηθισμένες ενασχολήσεις του», δηλαδή, «είναι από τη μία όψη η μελέτη του πλούτου και από την άλλη, και την πιο σημαντική, είναι μέρος της μελέτης του ανθρώπου».¹ Η διαφοροποίηση του Marshall από τους Οριακούς είναι εμφανής γιατί, όπως επισημαίνει ο Whitaker, «η κανονική δραστηριότητα θεωρείται πάντα ως συνέπεια όλων των κινήτρων και όχι μόνο του οικονομικού κινήτρου».² Όμως, παρ' όλα αυτά, βασικά στοιχεία της οικονομικής σκέψης του Marshall ανήκουν στο πλαίσιο της Οριακής Σχολής. Όπως γράφει ο O' Brien: «Η ανάλυση περί χρησιμότητας του Marshall, η οποία περιελάμβανε τη θεωρία της μεγιστοποίησης του καταναλωτή, σαφέστατα θεμελιώνει την καμπύλη ζήτησης και χρωστά πάρα πολλά στον Jevons».³

Όπως και στην περίπτωση της οικονομικής του θεωρίας, ο Marshall έχει μία ιδιότυπη προσέγγιση στη μεθοδολογία της Οικονομικής. Αν και είχε σπουδάσει μαθηματικά, δεν πίστευε στην εκτεταμένη χρήση των μαθηματικών σε οικονομικά ζητήματα. Στο κύριο έργο του χρησιμοποιεί μαθηματικά μόνο στις υποσημειώσεις και στα παραρτήματα. Ο λόγος γι' αυτό είναι οι σοβαρές επιφυλάξεις του για τα αρνητικά αποτελέσματα της υπερβολικής αφαίρεσης. Επιπλέον, είχε εκφράσει αντιρρήσεις για τη στενή μεθοδολογική αναλογία μεταξύ φυσικών επιστημών και της οικονομικής που ήταν χαρακτηριστικό των Jevons και Walras.⁴

1. A. Marshall, *Principles of Economics*, 1890, 8η έκδ. Macmillan & Co, 1959, σ. 1. Για λεπτομερή παρουσίαση του έργου του Marshall, βλ. D. Reisman, *The Economics of Alfred Marshall*, εκδ. Macmillan Press, 1986, J. Whitaker (επιμ.), *Centenary Essays on Alfred Marshall*, εκδ. Cambridge University Press, 1990.

2. J. Whitaker, «Some Neglected Aspects of Alfred Marshall's Economic and Social Thought», *History of Political Economy*, τόμ. 9, 1977, σ. 196.

3. D. O' Brien, «A. Marshall», D. O' Brien και J. Presley (επιμ.), *Pioneers of Modern Economics in Britain*, εκδ. Macmillan, 1981, σ. 41.

4. Marshall, στο ίδιο, σ. 14, βλ. και Α. Δ. Καραγιάννης, *Οικονομική Μεθοδολογία: Ιστορική Ανάλυση*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2001, σσ. 152-156.

Αντίθετα, βλέπει σημαντικές μεθοδολογικές αναλογίες μεταξύ της Οικονομικής και της Βιολογίας. Αυτή η άποψη του Marshall σχετίζεται με την εξαιρετική σημασία που έδινε στον παράγοντα του «ιστορικού χρόνου» για την ανάλυση των οικονομικών φαινομένων. Κατά τον Marshall, ο «ιστορικός χρόνος» είναι ένα από τα σοβαρότερα εμπόδια στην εφαρμογή φορμαλιστικών μεθόδων στην οικονομική επιστήμη. Επίσης, ο Marshall ακολουθεί τη μέθοδο της μερικής ισορροπίας στην οικονομική του ανάλυση. Όπως επισημαίνει η Dow: «Ο Marshall προσπάθησε να εκφράσει την οριακή θεωρία ως συνέχεια των απόψεων του Ricardo, δηλαδή να διασώσει τη θεωρητική συνέχεια. Και πραγματικά, η ανάλυση μερικής ισορροπίας (σε αντίθεση με τη γενική ισορροπία του Walras) ήταν σχεδιασμένη για να διατηρήσει τη δυνατότητα συσχέτισης της θεωρίας με τις εξελίξεις σε ιστορικό χρόνο».⁵

7.1.2 Θεωρία αξίας και τιμών

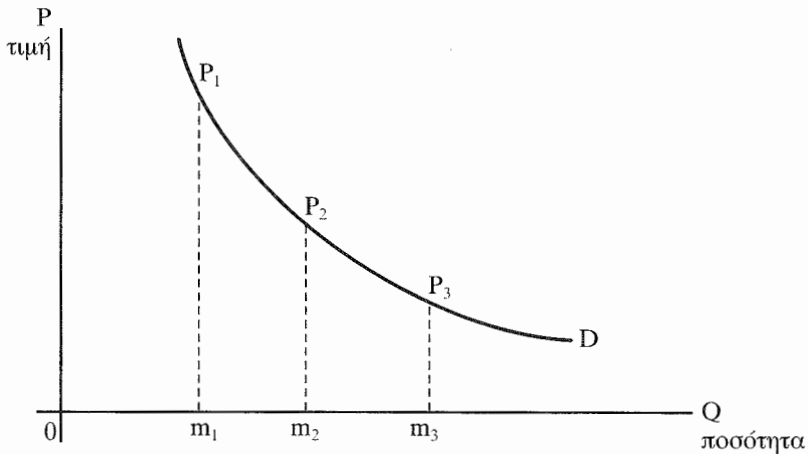
Σε γενικές γραμμές η θεωρία αξίας του Marshall είναι ένας συνδυασμός των υποκειμενικών προσεγγίσεων της Οριακής Σχολής (οριακή χρησιμότητα) και των αντικειμενικών προσεγγίσεων των Κλασικών (θεωρίες κόστους παραγωγής). Ο παράγοντας χρόνος διαδραματίζει το σημαντικό ρόλο στη θεωρία της αξίας του Marshall, επειδή καθορίζει το μερίδιο της οριακής χρησιμότητας και του κόστους παραγωγής στον τελικό καθορισμό της αξίας ενός αγαθού. Πιο συγκεκριμένα, όσο μικρότερη είναι η χρονική περίοδος (βραχυχρόνια περίοδος), τόσο μεγαλύτερο είναι το μερίδιο της ζήτησης (οριακής χρησιμότητας) στην αξία, αφού δεν είναι δυνατόν άμεσα να μεταβληθεί η παραγωγή. Αντίθετα, όσο μεγαλύτερη είναι η χρονική περίοδος (μακροχρόνια περίοδος), τόσο μεγαλύτερη είναι η επίδραση της προσφοράς (κόστος παραγωγής), αφού υπάρχει ικανοποιητικό χρονικό διάστημα για τη μεταβολή της.⁶

Έχοντας υπόψη αυτά, θα αρχίσουμε με την εξέταση της μαρσαλιανής θεωρίας ζήτησης. Η βάση της θεωρίας ζήτησης κατά τον Marshall είναι η αρχή της «φθίνουσας χρησιμότητας». Ακολουθώντας την προσέγγιση της Οριακής Σχολής, συνδέει τις τιμές με την οριακή χρησιμότητα, όπου οι τιμές εκφράζουν τις οριακές χρησιμότητες των αγαθών.

5. S. Dow, *Macroeconomic Thought: A Methodological Approach*, εκδ. Basil Blackwell, 1985, σ. 53.

6. Marshall, στο ίδιο, σσ. 289-290, 302-314 και B. Loasby, «Whatever happened to Marshall's theory of value?», *Scottish Journal of Political Economy*, No 25, 1978, J. M. A. Gee, «Marshall's views on short period value formation», *History of Political Economy*, τόμ. 15, No 2, 1983, σσ. 181-205.

ΣΧΗΜΑ 7.1

Το Σχήμα 7.1 απεικονίζει συνδυασμούς τιμών και ζητούμενων ποσοτήτων που αναδεικνύουν την αγοραία καμπύλη ζήτησης. Για παράδειγμα, στο επίπεδο τιμής P_1 , η ζητούμενη ποσότητα είναι m_1 . Ο Marshall ονομάζει τη σχέση μεταξύ τιμών και ζητούμενων ποσοτήτων «γενικό νόμο της ζήτησης», ο οποίος φανερώνει την αρνητική σχέση μεταξύ αυτών των δύο μεταβλητών.

Εισάγει επίσης τη σημαντικότερη έννοια της ελαστικότητας ζήτησης ως προς την τιμή, η οποία ορίζεται ως η αλλαγή στη ζητούμενη ποσότητα για μία δεδομένη αύξηση ή μείωση της τιμής⁷. Ο τύπος της ελαστικότητας είναι:

$$\frac{dx/x}{-dy/y}$$

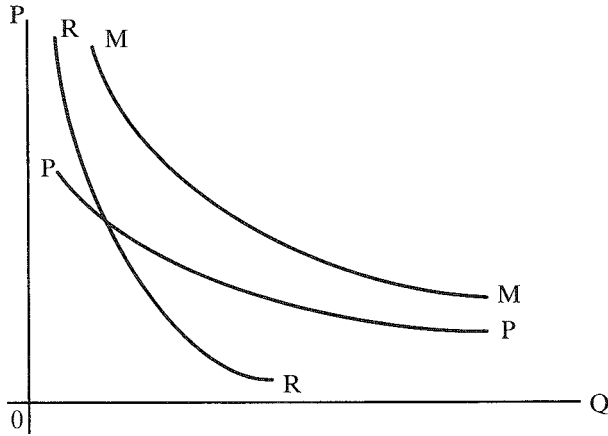
Όπου x είναι η ζητούμενη ποσότητα, y είναι η τιμή και $y' = f(x)$ είναι η συνάρτηση η οποία τα συνδέει.

Ο Marshall διαχώρισε τις οικονομικές τάξεις ανάλογα με την ελαστικότητα που «δείχνουν» στις μεταβολές των τιμών των διαφόρων αγαθών. Στο Σχήμα 7.2 φαίνεται ότι η καμπύλη ζήτησης RR δείχνει χαμηλή ελαστικότητα και αντιπροσωπεύει τη στάση των πλούσιων καταναλωτών, η καμπύλη MM , τη ζήτηση των μεσαίων οικονομικών στρωμάτων, που έχουν μέτρια ελαστικότητα, και η καμπύλη PP , των πτωχών, που δείχνει υψηλή ελαστικότητα ζήτησης.⁸

7. Marshall, στο ίδιο, σ. 81, υποσ. 2, σ. 691.

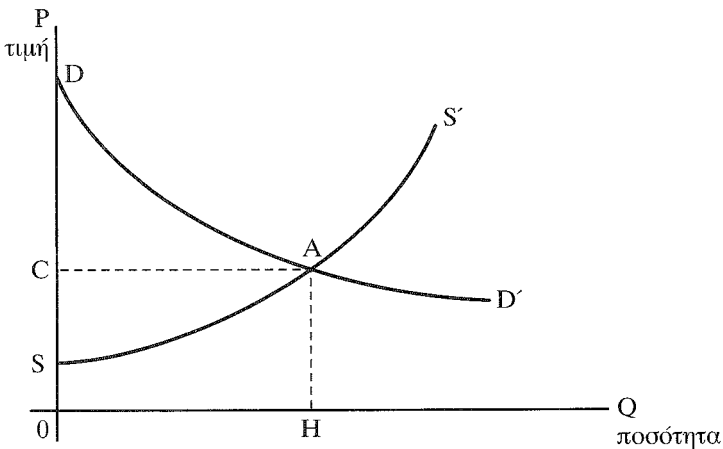
8. Marshall, στο ίδιο, σσ. 86-89, υποσ. 1.

ΣΧΗΜΑ 7.2

Σύμφωνα με τον Marshall, η ζήτηση για το αγαθό, όπως φαίνεται από το Σχήμα 7.3, είναι $0H$ σε επίπεδο τιμής HA . Η συνολική ικανοποίηση ή χρησιμότητα που απολαμβάνει ο καταναλωτής από την κατανάλωση $0H$ ποσότητας δίνεται από το $0DAH$. Δηλαδή, ο καταναλωτής, για να καταναλώσει την ποσότητα αυτή ή και μικρότερη, είναι διατεθειμένος να πληρώσει μεγαλύτερη τιμή από το $0C$. Η συνολική δαπάνη του καταναλωτή, από το άλλο μέρος, είναι $0CAH$. Η διαφορά μεταξύ της συνολικής χρη-

ΣΧΗΜΑ 7.3

σιμότητας που απολαμβάνει ο καταναλωτής από την κατανάλωση ενός αγαθού $0DAH$ και της συνολικής δαπάνης που καλείται να πληρώσει για το αγαθό αυτό $0CAH$ ονομάζεται από τον Marshall «πλεόνασμα του καταναλωτή» (consumer's surplus).⁹

Ας έλθουμε τώρα στην πλευρά της προσφοράς. Ο Marshall θεωρεί ότι η προσφορά αντανακλά το «πραγματικό υποκειμενικό κόστος», δηλαδή τις θυσίες αυτών οι οποίοι συνεισφέρουν στην παραγωγική διαδικασία είτε άμεσα (π.χ. εργάτες) είτε έμμεσα (π.χ. κεφαλαιούχοι, με την «αποχή» τους από την παρούσα κατανάλωση χάριν της συσσώρευσης του κεφαλαίου).¹⁰

Ο Marshall έδειξε την εμφάνιση του πλεονάσματος του παραγωγού (producer's surplus), που δημιουργείται όταν αυτός αντιμετωπίζει κόστος που είναι πολύ μικρότερο από την τιμή ισορροπίας. Από το Σχήμα 7.3 φαίνεται ότι ο παραγωγός αντιμετωπίζει κόστος ίσο με το ύψος της καμπύλης προσφοράς SA . Όταν όμως παράγει με αυτό το ύψος κόστους, εισπράττει τιμή πώλησης για το προϊόν του που έχει καθιερωθεί από την αγορά στο ύψος $0C$ ή HA . Συνεπώς, ο παραγωγός εισπράττει $0CAH$ έχοντας δαπάνες $0SAH$ και απολαμβάνει πλεόνασμα SCA , που δεν είναι τίποτε άλλο παρά η αμοιβή του για την καλύτερη οργάνωση και την ικανότητά του να διευθύνει την επιχείρησή του, ή αλλιώς «η πρόσοδος της ικανότητάς του».¹¹

Ο Marshall αποδέχεται την κλασική θέση ότι η αγροτική παραγωγή λειτουργεί κάτω από καθεστώς φθινουσών αποδόσεων. Υποστηρίζει όμως ότι η βιομηχανία μπορεί να λειτουργεί όχι μόνο σε σταθερές αποδόσεις, αλλά με την ύπαρξη των οικονομιών κλίμακας και με αυξανόμενες αποδόσεις (δηλαδή φθίνον κόστος). Για να δείξει τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζονται οι τιμές της αγοράς από τις μεταβαλλόμενες αποδόσεις κλίμακας και τον τρόπο που διαχέονται αυτές στον κλάδο παραγωγής, εισήγαγε την έννοια-εργαλείο της «αντιπροσωπευτικής επιχείρησης» (representative firm).¹²

Η βασική μεθοδολογική προσέγγιση του Marshall στη λειτουργία της αγοράς είναι αυτή της «μερικής ισορροπίας», δηλαδή εξετάζονται απομονωμένα οι επιμέρους αγορές. Για ένα δεδομένο αγαθό και υποθέτοντας ότι αντιπροσωπεύει ένα μικρό μέρος της συνολικής καταναλωτικής δαπάνης, η ζήτηση και η προσφορά θεωρούνται ότι είναι ανεξάρτητες η

9. Marshall, στο *ίδιο*, σ. 106, υποσ. 1, σ. 668, υποσ 1.

10. Marshall, στο *ίδιο*, σσ. 193, 283-285.

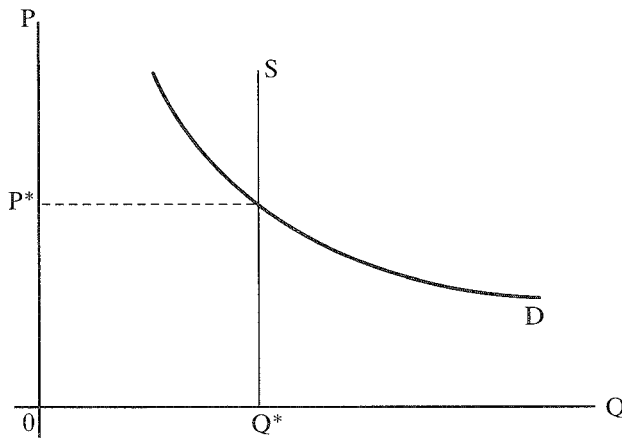
11. Marshall, στο *ίδιο*, σ. 668, υποσ. 1.

12. Marshall, στο *ίδιο*, σσ. 264-265, 313-314. Για λεπτομερή ανάλυση των «χαρακτηριστικών» και του ρόλου αυτού του μεθοδολογικού εργαλείου, βλ. P. Williams, *The Emergence of the Theory of the Firm: From Adam Smith to Alfred Marshall*, εκδ. Macmillan, 1978, σσ. 100-101.

μία από την άλλη. Με την προσέγγιση αυτή, ο Marshall χρησιμοποιεί στατικές καμπύλες ζήτησης και προσφοράς. Λόγω όμως της σημασίας που έδινε στο χρόνο, εισάγει την έννοια της χρονικής περιόδου στη διαμόρφωση των τιμών.¹³

Η πρώτη χρονική περίοδος ονομάζεται η «μικρότερη δυνατή χρονική περίοδος», χαρακτηριστικό της οποίας είναι η αδυναμία αύξησης της παραγωγής. Η ισορροπία για ένα άμεσα καταναλώσιμο αγαθό (π.χ. ψάρια) απεικονίζεται στο Σχήμα 7.4, όπου η τιμή ισορροπίας είναι P^* και η ποσότητα ισορροπίας είναι η συνολική διαθέσιμη ποσότητα στην αγορά Q^* .

ΣΧΗΜΑ 7.4

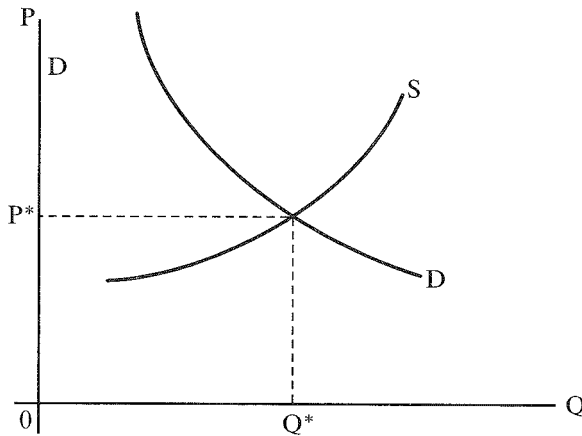
Η επόμενη περίοδος που μελετά ο Marshall είναι η βραχυχρόνια περίοδος, η οποία χαρακτηρίζεται από δεδομένες συνθήκες συντελεστών παραγωγής. Εάν αυξηθεί η ποσότητά τους, θα επιδράσουν οι δυνάμεις της φθίνουσας παραγωγικότητας. Έτσι, η προσφερόμενη ποσότητα είναι εκείνη η οποία μπορεί να παραχθεί στη δεδομένη τιμή με τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Η προσφορά δηλαδή εξαρτάται από το βραχυχρόνιο οριακό κόστος.¹⁴

Όπως φαίνεται από το Σχήμα 7.5, οι τιμές τη βραχυχρόνια περίοδο καθορίζονται από το οριακό κόστος αλλά και από τη ζήτηση.

13. Marshall, στο ίδιο, σσ. 302-314. Ο Marshall (στο ίδιο, σσ. 318-324) ανέλυσε και τον τρόπο τιμολόγησης των συμπαραγόμενων αγαθών με περίπου τον ίδιο τρόπο του J. S. Mill, που είδαμε στο Κεφάλαιο 3.

14. Marshall, στο ίδιο, σ. 288, υποσ. 1.

ΣΧΗΜΑ 7.5

Στην άλλη χρονική περίοδο, τη μακροχρόνια, όλοι οι συντελεστές της παραγωγής μπορούν να μεταβληθούν ανάλογα με τις απαιτήσεις της παραγωγής. Κατά τον Marshall, εάν στην περίοδο αυτή λειτουργήσουν οι δυνάμεις της φθίνουσας παραγωγικότητας, τότε η τιμή ισορροπίας θα καθορισθεί ταυτόχρονα από τις δυνάμεις της ζήτησης και προσφοράς, όπως στην περίπτωση του Σχήματος 7.5. Υπάρχει όμως και η περίπτωση να εμφανιστούν και να λειτουργήσουν οι οικονομίες κλίμακας, «εσωτερικές», που να προέρχονται από οργανωτικές βελτιώσεις της επιχείρησης, ή «εξωτερικές», που να προέρχονται από την ανάπτυξη του κλάδου παραγωγής. Με την ύπαρξη τέτοιων οικονομιών κλίμακας θα λάβουν χώρα αυξανόμενες αποδόσεις, που θα υπεραντισταθμίσουν την επίδραση του νόμου των φθίνουσών αποδόσεων.¹⁵ Το επακόλουθο μιας τέτοιας περίπτωσης θα είναι μία καμπύλη προσφοράς με αρνητική κλίση.

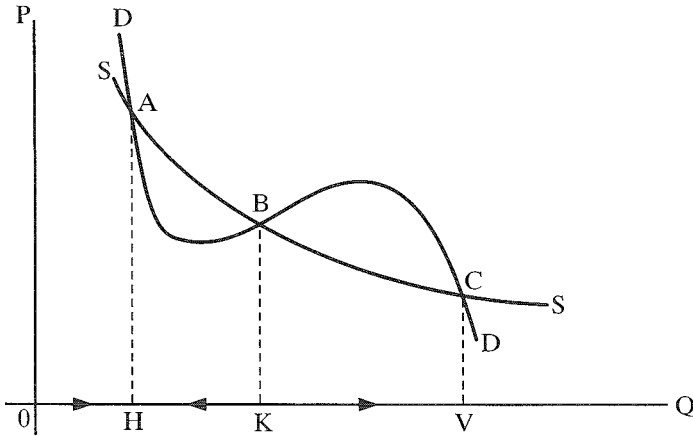
Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε από το Σχήμα 7.6, με την ύπαρξη αυξανόμενων αποδόσεων κλίμακας υπάρχει πολλαπλή ισορροπία και έτσι ανακύπτει και το πρόβλημα της σταθερότητάς της.¹⁶

Ο Marshall, σε αντίθεση με τον Walras, τόνισε ότι η προσφερόμενη ποσότητα και όχι η τιμή είναι αυτή που μεταβάλλεται σύμφωνα με τις επιταγές της ζήτησης, συνεπώς η μεταβλητή που κυριαρχεί στη μαρσαλιανή ανάλυση της αγοράς είναι η ποσότητα. Γι' αυτό και τα σημεία A και C (Σχήμα 7.6) είναι σημεία σταθερής ισορροπίας, ενώ αντίθετα το σημείο B είναι ασταθούς ισορροπίας. Σε όλα τα σημεία τα οποία βρίσκο-

15. Marshall, στο *ίδιο*, 266, 378-379.

16. Marshall, στο *ίδιο*, σ. 665.

ΣΧΗΜΑ 7.6

νται αριστερά του A η τιμή ζήτησης είναι μεγαλύτερη από την τιμή προσφοράς και η ποσότητα τείνει να αυξηθεί, άρα επανερχόμαστε σε ισορροπία. Το αντίθετο ισχύει για τα σημεία τα οποία βρίσκονται δεξιά του A, όπου η τιμή ζήτησης είναι μικρότερη της τιμής προσφοράς και η ποσότητα τείνει να μειωθεί. Το ανάλογο ισχύει για το σημείο C. Όμως, για όλα τα σημεία τα οποία βρίσκονται αριστερά του B, η τιμή ζήτησης είναι μικρότερη της τιμής προσφοράς και θα έχουμε μείωση της προσφερόμενης ποσότητας, κάτι που μας απομακρύνει από την ισορροπία του σημείου B. Από το άλλο μέρος, για όλα τα σημεία που βρίσκονται δεξιά από το B, η ποσότητα τείνει να αυξηθεί, αφού η ζήτηση είναι μεγαλύτερη από την προσφορά και απομακρυνόμαστε έτσι πάλι από την ισορροπία του σημείου B.

7.1.3 Θεωρία διανομής

Η βάση της θεωρίας διανομής του Marshall είναι η έννοια της οριακής παραγωγικότητας των συντελεστών της παραγωγής. Κατά τον Marshall, οι συντελεστές της παραγωγής μπορούν να καταταχθούν σε τέσσερις κατηγορίες: την ανθρώπινη εργασία, το κεφάλαιο, τη φύση και την επιχειρηματική δράση που ασχολείται με την οργάνωση της επιχείρησης. Το αντίστοιχο εισόδημα των φορέων των παραγωγικών συντελεστών είναι οι μισθοί, οι τόκοι, η γαιοπρόσοδος και τα κέρδη.¹⁷

17. Για την επιχειρηματική δραστηριότητα του επιχειρηματία κατά τον Marshall και τα ιδιαίτερα κίνητρα και χαρακτηριστικά του, βλ. A. D. Karayiannis,

Το συνολικό εθνικό εισόδημα αποτελείται από το άθροισμα των αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών. Οι αμοιβές ή οι τιμές των παραγωγικών συντελεστών εξαρτώνται από τη ζήτηση και την προσφορά. Η προσφορά των συντελεστών αναλύεται με το ίδιο μεθοδολογικό πλαίσιο που χρησιμοποιεί ο Marshall για την ανάλυση της προσφοράς των αγαθών. Η ζήτηση των συντελεστών, από το άλλο μέρος, είναι δευτερογενής και βασίζεται στη ζήτηση του αγαθού για το οποίο χρησιμοποιούνται.

7.1.4 Οικονομική πρόοδος

Οι ιδέες του Marshall περί οικονομικής προόδου συνδέονται με την άποψή του ότι η Οικονομική είναι επίσης μία μελέτη του ανθρώπου. Η οικονομική μεγέθυνση εξαρτάται από τη συσσώρευση του κεφαλαίου, η οποία χρειάζεται για να επιτευχθεί καλύτερη οργάνωση και μεγαλύτερη εξειδίκευση της εργασίας και άρα οικονομιών κλίμακας. Η συσσώρευση του κεφαλαίου καθορίζεται από τους εξής παράγοντες: το επίπεδο της παραγωγής, το ποσοστό των κερδών και το μερίδιο των κερδών στο εθνικό εισόδημα. Επίσης, ο Marshall, χρησιμοποιεί τον όρο «επίπεδο διαβίωσης», το οποίο εξαρτάται και από άλλους παράγοντες, μη οικονομικούς. Για παράδειγμα, αναφέρει τη δημιουργία καλύτερων με την ηθική σημασία επιθυμιών, τον αυτοσεβασμό, καθώς και την απομάκρυνση τρόπων ζωής, οι οποίοι είναι ηθικά μη αποδεκτοί (π.χ. αλκοολισμός). Η ανάπτυξη νέων και καλύτερων επιθυμιών και η επακόλουθη βελτίωση του ανθρώπινου χαρακτήρα είναι για τον Marshall συνυφασμένες με τη διαδικασία της συσσώρευσης του κεφαλαίου και με την οικονομική πρόοδο. Όπως γράφει και ο Birch: «Σε τελική ανάλυση το όραμα του Marshall περί οικονομικής προόδου συνίσταται στην ανάπτυξη νέων και καλύτερων επιθυμιών και δραστηριοτήτων, παρά στην ικανοποίηση των υπαρχουσών».¹⁸

«The Entrepreneurial Function in Economic Literature: A Synoptic Review», *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali*, τόμ. 37, No. 2, 1990, σσ. 253-254 και Α. Δ. Καραγιάννης, *Επιχειρηματικότητα και Οικονομία: Μελέτες*, εκδ. Interbooks, Αθήνα, 1999, Κεφ. 7. Για τη θεωρία μισθών του Marshall και το ρόλο των εργατικών ενώσεων, βλ. Α. Petridis, «Alfred Marshall's Attitudes to the Economic Analysis of Trade Unions: A Case of Anomalies in a Competitive System», *History of Political Economy*, τόμ. 5, No 1, 1973, σσ. 165-198 και Α. Petridis, «The Trade Unions in the Principles: The Ethical versus the Practical in Marshall's Economics», *Economie Appliquee*, τόμ. 43, No 1, 1990, σσ. 161-186.

18. T. Birch, «Marshall and Keynes Revisited», *Journal of Economic Issues*, τόμ. 19, 1985, σ. 195. Για μία αντίθετη θεώρηση των απόψεων του Marshall, βλ. H. Jensen, «Marshall Revisited: A Reply», *Journal of Economic Issues*, 1985.

7.1.5 Οικονομική πολιτική και γενική ευημερία

Ο Marshall χρησιμοποίησε τις θεωρίες του για τις μεταβαλλόμενες αποδόσεις κλίμακας και το πλεόνασμα του καταναλωτή για να δείξει τις επιπτώσεις μιας φορολογίας ή μιας επιδότησης στην τιμή των αγαθών και κατ' επέκταση στην ευημερία των καταναλωτών.¹⁹

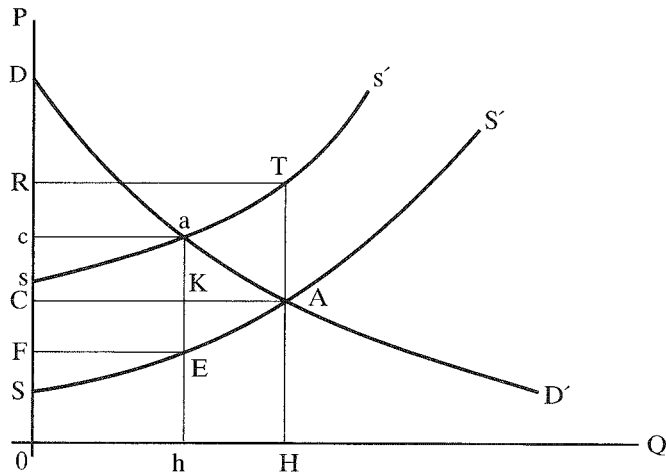
Ας υποθέσουμε ότι ο κλάδος παραγωγής λειτουργεί σε συνθήκες μη σταθερών αποδόσεων ή κόστους και ότι επιβάλλεται φόρος επί της τιμής στην ποσότητα που αγοράζεται, τότε θα έχουμε όχι μόνο καθορισμένα έσοδα από το κράτος αλλά και μεταβολή της ευημερίας του καταναλωτή. Από το Σχήμα 7.7, όπου έχουμε μια παραγωγή αγαθού σε συνθήκες φθινουσών αποδόσεων, φαίνεται ότι χωρίς φορολογία υπάρχει ισορροπία στο σημείο Α, όπου έχουμε αγοραία τιμή ίση με 0C και ποσότητα ισορροπίας 0H. Στην κατάσταση αυτή ισορροπίας το πλεόνασμα του καταναλωτή ανέρχεται σε CDA.

Ας υποθέσουμε ότι η κυβέρνηση επιβάλλει φόρο επί της τιμής των αγαθών ίσο με AT ή CR. Η φορολογία αυτή θα μετατοπίσει ανάλογα με το ύψος του φόρου την καμπύλη προσφοράς προς τα αριστερά (δηλαδή θα τη μειώσει) στη θέση s's. Με τη νέα κατάσταση της αγοράς θα επέλθει νέα ισορροπία στο σημείο a, όπου η ποσότητα ισορροπίας έχει μειωθεί σε 0h και η τιμή έχει αυξηθεί σε 0c. Δηλαδή, ο καταναλωτής πληρώνει 0cah και απολαμβάνει χρησιμότητα 0Dah και το πλεόνασμά του έχει μειωθεί σε cDa. Επίσης, το σύνολο των φόρων που εισπράττει το κράτος θα ανέρχεται σε FcaE (0h παραγωγή επί Fc ύψος φόρου). Συνεπώς, ο καταναλωτής υπέστη απώλεια χρησιμότητας από την επιβολή της φορολογίας ίση με CcaA (= CDA – cDa). Το πλεόνασμα του παραγωγού, αντίστοιχα, μειώνεται κατά FCAE.

Εάν οι φόροι αυτοί που εισπράττει το κράτος επιστρέφουν εμμέσως στους καταναλωτές με τη χορήγηση δημόσιων αγαθών, θα αυξήσουν τη χρησιμότητά τους σε ύψος ίσο με την ποσότητα των φορολογικών εσόδων. Επομένως, θα πρέπει να συγκριθεί η χρησιμότητα που έχασαν οι καταναλωτές από τη φορολογία, δηλαδή το CcaA με αυτή που θα τους «επιστραφεί» με τα δημόσια αγαθά, στα οποία χρησιμοποιείται ο φόρος ύψους FcaE: δηλαδή CcaA – FcaE. Εάν το FCKE, δηλαδή το μέρος των φόρων που επιστρέφει στους καταναλωτές, είναι μεγαλύτερο από την απώλεια της χρησιμότητας του καταναλωτή λόγω των φόρων, δηλαδή του EKA, τότε ο καταναλωτής επωφελείται από τη φορολογία και η

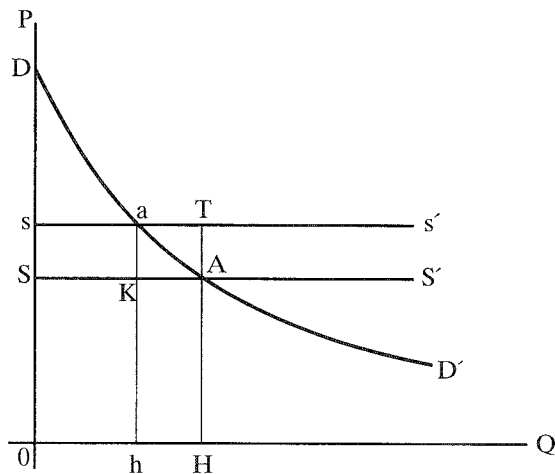
19. Marshall, στο ίδιο, σσ. 386-390, 392, και Ekelund, Hebert, στο ίδιο, σσ. 363-366. Για πληρέστερη ανάλυση του θέματος, βλ. M. Friedman, «The Marshallian Demand Curve», *Journal of Political Economy*, τόμ. LVII, December 1949.

ΣΧΗΜΑ 7.7

κυβέρνηση μπορεί να αυξήσει τη γενική ευημερία επιβάλλοντας το φόρο αυτό. Από το άλλο μέρος όμως, μια επιδότηση σε παραγωγή που λειτουργεί με φθίνουσες αποδόσεις ή αυξανόμενο κόστος θα οδηγήσει (με αντίστροφη πορεία μεταβολών από ss' σε SS') σε μείωση της ευημερίας του καταναλωτή.

ΣΧΗΜΑ 7.8

Ο Marshall εξέτασε την πολιτική αυτή και σε παραγωγή σταθερών αποδόσεων ή κόστους. Από το Σχήμα 7.8 παρατηρούμε ότι εάν επιβληθεί φόρος ύψους AT, θα μετατοπιστεί η καμπύλη προσφοράς στη θέση ss' και θα έχουμε νέα αγοραία ισορροπία στο σημείο a. Στη νέα ισορροπία, το πλεόνασμα του καταναλωτή έχει μειωθεί κατά SsaA (αρχικό πλεόνασμα SDA-πλεόνασμα μετά το φόρο sDa) και τα έσοδα του κράτους έχουν αυξηθεί κατά SsaK. Συγκρίνοντας την άμεση απώλεια του καταναλωτή σε χρησιμότητα, από την επιβολή της φορολογίας SsaA, με την έμμεση αύξηση της χρησιμότητάς του λόγω των δημόσιων αγαθών που καταναλώνει, ύψους SsaK, βλέπουμε ότι υπάρχει μια καθαρή απώλεια χρησιμότητας του καταναλωτή ίση με KaA. Δηλαδή, με τη φορολογία στην παραγωγή αγαθών, που λειτουργεί σε συνθήκες σταθερού κόστους, μειώνεται η ευημερία των ατόμων. Κατ' αντίθετο τρόπο (μεταβολή από ss' σε SS'), η επιδότηση της παραγωγής αυτής από το κράτος θα αυξήσει την ευημερία του καταναλωτή.

Ο Marshall, βασιζόμενος στην παραπάνω ανάλυση, έδειξε ότι στην περίπτωση που η παραγωγή λειτουργεί σε καθεστώς αυξανουσών αποδόσεων ή φθίνοντος κόστους (λόγω επίδρασης των οικονομικών κλίμακας και της εφαρμογής νέας τεχνολογίας), η επιδότησή της από το κράτος θα οδηγήσει σε αύξηση της χρησιμότητας και του πλεονάσματος του καταναλωτή. Γι' αυτό και θεωρεί ότι το κράτος μπορεί να ασκήσει μια πολιτική φορολόγησης των παραγωγικών διαδικασιών που λειτουργούν σε καθεστώς φθίνουσών αποδόσεων και να επιδοτήσει με τα κεφάλαια αυτά τις παραγωγικές διαδικασίες που λειτουργούν σε καθεστώς αυξανουσών αποδόσεων. Μια τέτοια πολιτική θα έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της γενικής ευημερίας. Μια άλλη οικονομική πολιτική αύξησης της γενικής ευημερίας στηρίζεται στην υπόθεση του Marshall για φθίνουσα χρησιμότητα του χρήματος. Υπέθεσε, δηλαδή, ότι μια επιπλέον νομισματική μονάδα παρέχει μεγαλύτερη χρησιμότητα σε έναν πτωχό παρά σε ένα πλούσιο. Επομένως εξυπακούεται ότι μια αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των πτωχών θα αυξήσει τη γενική ευημερία.²⁰

7.2 Francis Ysidro Edgeworth (1845-1926)

Ένας άλλος σημαντικός εκπρόσωπος της Νεοκλασικής Σχολής είναι ο F.

20. Marshall, στο ίδιο, σσ. 80-81, 390-391, βλ. επίσης I. Little, *A Critique of Welfare Economics*, εκδ. Oxford at the Clarendon Press, 1950, σσ. 10-11. Τη θεωρία της γενικής ευημερίας ανέλαβε να αναπτύξει ο μαθητής και διάδοχος του Marshall στο Πανεπιστήμιο του Cambridge Arthur Pigou, με την εργασία του *The Economics of Welfare*, 1920, εκδ. Macmillan & Co, 1960.

Edgeworth, σύγχρονος του Marshall και καθηγητής της Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Το κύριο έργο του ήταν μία σχετικά μικρής έκτασης μονογραφία με τίτλο *Mathematical Psychics: An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences* και δημοσιεύτηκε το 1881.

Εισήγαγε αρκετές αναλυτικές καινοτομίες και είχε σημαντικότερη επιρροή σε μεταγενέστερους οικονομολόγους. Η οικονομική του προσέγγιση είναι βαθιά ριζωμένη στον Ωφελιμισμό του J. Bentham. Αυτό είναι έκδηλο από τον ορισμό που δίνει για την οικονομική επιστήμη. «Η Οικονομική ερευνά τις συναλλαγές μεταξύ ατόμων τα οποία τείνουν να μεγιστοποιήσουν την ατομική τους χρησιμότητα».²¹ Έτσι, σύμφωνα με τον Edgeworth, κάθε πρόβλημα στην οικονομική επιστήμη είναι δυνατόν να διατυπωθεί ως πρόβλημα μεγιστοποίησης. Μπορούμε να διακρίνουμε εδώ τη μεγάλη αντίθεσή του με την προσέγγιση στην Οικονομική του Marshall. Εκτός αυτού, η μεθοδολογική προσέγγιση του Edgeworth προς τα οικονομικά είναι στενά συνδεδεμένη με έννοιες των φυσικών επιστημών. Για παράδειγμα, επισημαίνει τη στενή αναλογία της έννοιας της «Μέγιστης Ενέργειας» στη Φυσική, η οποία είναι η υψηλότερη γενίκευση της φυσικής και της έννοιας της Μέγιστης Ευτυχίας, η οποία είναι η υψηλότερη γενίκευση της Οικονομικής».²² Πιστεύει επιπλέον ότι η «Κοινωνική Μηχανική» είναι παράλληλη με την «Ουράνια Μηχανική».²³

Επίσης, είναι υποστηρικτής της χρήσης μαθηματικών στην οικονομική, αφού, όπως αναφέρει με τον τίτλο του παραπάνω έργου του, σκοπός του είναι να εφαρμόσει τα μαθηματικά στον κόσμο της ψυχής. Έτσι, με βάση την ηδονιστική προσέγγιση και ακολουθώντας τη μεθοδολογία της κλασικής φυσικής, ο Edgeworth προσπαθεί να «χτίσει» μία φορμαλιστική οικονομική επιστήμη.²⁴ Όπως σημειώνει και ο ίδιος: «Τουλάχιστον η αντίληψη του ανθρώπου ως μηχανή ευχαρίστησης μπορεί να δικαιολογήσει και να διευκολύνει τη χρήση μηχανικών όρων και μαθηματικής λογικής στις κοινωνικές επιστήμες».²⁵

Η θεωρία ανταλλαγής είναι από τις πιο σημαντικές συνεισφορές του Edgeworth, πριν όμως προχωρήσουμε στην περιγραφή της, πρέπει πρώτα να παρουσιάσουμε τα βασικά στοιχεία τα οποία οδηγούν στην πλήρη ανάπτυξή της. Ακολουθώντας τον Jevons, ο Edgeworth αρχίζει με ένα

21. F. Edgeworth, *Mathematical Psychics: An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences*, 1881, εκδ. A. M. Kelley, 1967, σ. 6.

22. Edgeworth, στο ίδιο, σ. v.

23. Edgeworth, στο ίδιο, σ. 12.

24. Βλ. S. Drakopoulos, *Values and Economic Theory*, 1991, εκδ. Avebury, σσ. 88-90.

25. Edgeworth, στο ίδιο, σ. 15.

απλό παράδειγμα δύο ατόμων Α και Β, τα οποία ανταλλάσσουν τα αγαθά Χ και Υ.²⁶

Το άτομο Α αρχίζει με μία ποσότητα a του αγαθού Χ χωρίς να έχει κάποια ποσότητα του αγαθού Υ. Το άτομο Β αρχίζει με μία ποσότητα b του αγαθού Υ χωρίς να έχει κάποια ποσότητα του αγαθού Χ. Το άτομο Α ανταλλάσσει μία ποσότητα x του αγαθού Χ με μία ποσότητα y του αγαθού Υ. Μετά την ανταλλαγή, η συνολική χρησιμότητα του ατόμου Α είναι:

$$U_A = U_A(x, y)$$

Για το άτομο Β είναι:

$$U_B = U_B(x, y)$$

Με βάση τις συναρτήσεις χρησιμότητας, ο Edgeworth ορίζει και τη σχέση ανάμεσα στα αγαθά, δηλαδή αν είναι συμπληρωματικά ή υποκατάστατα. Για τα συμπληρωματικά αγαθά ισχύει ότι:

$$\frac{\partial^2 U_A}{\partial x \cdot \partial y} > 0$$

Για τα υποκατάστατα αγαθά ισχύει ότι:

$$\frac{\partial^2 U_A}{\partial x \cdot \partial y} < 0$$

Η γραμμή αδιαφορίας (line of indifference), όπως την ονομάζει ο Edgeworth,²⁷ δίνεται από την εξής εξίσωση:

$$dU_A = \frac{\partial U_A}{\partial x} dx + \frac{\partial U_A}{\partial y} dy = 0$$

Δηλαδή, η συνολική μεταβολή στη χρησιμότητα, η οποία προκαλείται από μεταβολές των x και y , είναι ίση με τη μεταβολή του x πολλαπλασιαζόμενη επί την οριακή χρησιμότητά του, συν τη μεταβολή του y πολλαπλασιαζόμενη επί την οριακή χρησιμότητά του. Εξ ορισμού, η μεταβολή στη συνολική χρησιμότητα είναι ίση με το μηδέν. Από την προηγούμενη εξίσωση, εξάγεται η σχέση μεταξύ του λόγου οριακής υποκατάστασης (dx/dy) με το λόγο των οριακών χρησιμοτήτων:

$$\frac{-dx}{dy} = \frac{MU_x}{MU_y}$$

26. Edgeworth, στο ίδιο, σσ. 19-27.

27. Edgeworth, στο ίδιο, σ. 21, βλ. και J. Creedy, *Edgeworth and the Development of Neoclassical Economics*, εκδ. Basil Blackwell, 1986.

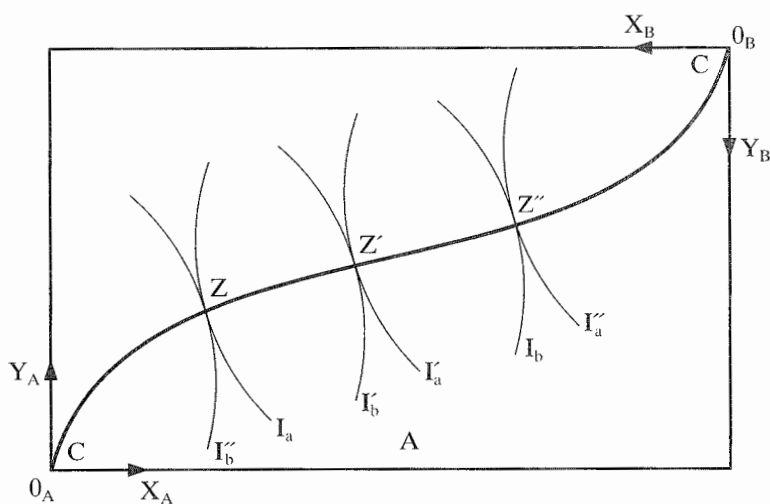
Ο Edgeworth, εκτός αυτών των σχέσεων, προχωρεί στην περιγραφή της καμπύλης ανταλλαγής (contract curve). Υποθέτει ότι τα άτομα Α και Β μεγιστοποιούν τη χρησιμότητά τους και άρα θα προσπαθήσουν να επιτύχουν όσο το δυνατόν υψηλότερη καμπύλη αδιαφορίας. Η κίνηση για υψηλότερη καμπύλη αδιαφορίας θα σταματήσει εκεί όπου οι καμπύλες αδιαφορίας των δύο ατόμων που ανταλλάσσουν εφάπτονται. Αυτό σημαίνει ότι οι οριακοί λόγοι υποκατάστασης μεταξύ των δύο αγαθών θα πρέπει να είναι ίσοι και για τα δύο άτομα, αλλιώς θα υπάρχει ευκαιρία για κίνηση σε υψηλότερη καμπύλη αδιαφορίας, δηλαδή:

$$\frac{dx}{dy} = \frac{MUA_y}{MUA_x} = \frac{MUB_y}{MUB_x}$$

Η εξίσωση της καμπύλης ανταλλαγής είναι:

$$MUA_x \cdot MUB_y - MUA_y \cdot MUB_x = 0$$

ΣΧΗΜΑ 7.9

Η σύγχρονη απεικόνιση της καμπύλης ανταλλαγής (CC), που παρουσιάστηκε από τον Bowley,²⁸ δίνεται από το Σχήμα 7.9, όπου, I_a, I'_a, I''_a είναι οι καμπύλες αδιαφορίας για το άτομο Α, I_b, I'_b, I''_b οι καμπύλες

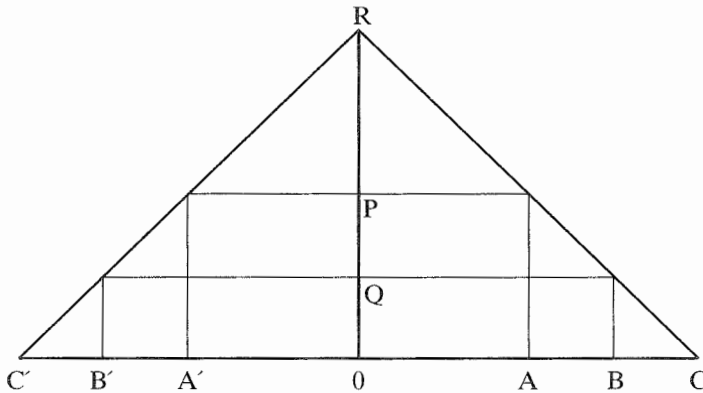
28. A. L. Bowley, *The Mathematical Groundwork of Economics*, 1924, εκδ. A. M. Kelley, 1965, σσ. 5-7.

αδιαφορίας για το άτομο B, και X, Y τα δύο αγαθά που ανταλλάσσονται. Οι ανταλλαγές μεταξύ των δύο ατόμων βρίσκονται σε ισορροπία, όταν ο οριακός λόγος υποκατάστασης των αγαθών ισούται με το λόγο των οριακών τους χρησιμοτήτων (σημεία Z, Z', Z''). Δηλαδή, όταν δεν υπάρχει κανένας άλλος συνδυασμός των αγαθών που θα οδηγήσει και πάλι τα άτομα σε ανταλλαγή.

Ο Edgeworth, εκτός των παραπάνω πρωτοποριακών του θεωριών, συνέβαλε στη διαμόρφωση της θεωρίας του ατελούς ανταγωνισμού και ιδιαίτερα του δυοπωλίου. Στηριζόμενος στις υποθέσεις δυοπωλίου που εισήγαγε ο Cournot και υποθέτοντας επιπλέον ότι οι παραγωγοί ανταγωνίζονται μεταβάλλοντας τις τιμές τους, έδειξε την «απροσδιοριστία» ισορροπίας στο υπόδειγμα αυτό. Χρησιμοποίησε την παρακάτω διαγραμματική ανάλυση για να αποδείξει τη θέση του αυτή.²⁹

Στο Σχήμα 7.10 και στον οριζόντιο άξονα απεικονίζεται η συνολική προσφορά δύο μόνο παραγωγών. Ο I παραγωγός αντιμετωπίζει την καμπύλη ζήτησης RC και ο II παραγωγός την καμπύλη RC'. Ο I παραγωγός μπορεί να παράγει μέχρι 0B ποσότητα και ο II μέχρι 0B'. Εάν συνεταιριστούν οι δύο παραγωγοί και δημιουργήσουν μονοπώλιο, μπορούν να επιβάλουν τιμή 0P, που μεγιστοποιεί τα μονοπωλιακά κέρδη. Όταν όμως λειτουργήσουν ανεξάρτητα, μπορούν ο καθένας να επιβάλει τιμή 0Q στην οποία θα πωλήσουν όλη την παραγόμενη ποσότητά τους 20B ή BB'.

ΣΧΗΜΑ 7.10

29. F. Edgeworth, «La Teoria Pura del Monopolio», *Giornale degli Economisti*, τόμ. XV, 1897, αγγλ. μετφ. στο F. Edgeworth, *Papers Relating to Political Economy*, τόμ. I, εκδ. Macmillan & Co, 1925, σσ. 111-118, και E. Chamberlin, *The Theory of Monopolistic Competition*, 1933, 8η έκδ. Harvard University Press, 1969, σσ. 37-39.

Ας υποθέσουμε ότι ο παραγωγός I θεσπίζει τη μονοπωλιακή τιμή OP που μεγιστοποιεί τα κέρδη του. Ο άλλος παραγωγός, αντιλαμβανόμενος τις ευκαιρίες κέρδους που διανοίγονται, θα επιβάλει τιμή σε μικρότερο από αυτή ύψος, ώστε να προσελκύσει τους πελάτες του άλλου. Ο I παραγωγός, βλέποντας ότι έχασε τους πελάτες του, θα μειώσει εκ νέου την τιμή του σε μικρότερο ύψος από του II κ.ο.κ. Η διαδικασία αυτή μείωσης των τιμών θα συνεχιστεί μέχρι να επιβληθεί η τιμή ισορροπίας OQ κάτω από την οποία οι παραγωγοί έχουν ζημιές. Η τιμή όμως αυτή, σύμφωνα με τον Edgeworth, δεν είναι τιμή σταθερής ισορροπίας. Ας υποθέσουμε ότι ο I παραγωγός έχει πουλήσει με τιμή OQ το προϊόν του στους OB πελάτες. Ο άλλος παραγωγός μπορεί να επιβάλει τιμή μεγαλύτερη από την OQ , για να πουλήσει την παραγωγή του στους απομείναντες καταναλωτές OB' . Και πράγματι, αφού υπάρχει ακάλυπτη ζήτηση, ο II παραγωγός θα επιβάλει τιμή μεγαλύτερη στους OB' πελάτες του και θα καρπωθεί κέρδη υψηλότερα του I. Η διαδικασία αυτή θα συνεχιστεί έως ότου φθάσουμε στη μονοπωλιακή τιμή ισορροπίας OP . Συνεπώς, η αγορά αυτή δεν θα έχει σταθερή ισορροπία και το ύψος της τιμής ισορροπίας θα είναι απροσδιόριστο και θα κυμαίνεται στο διάστημα OP .

Η συμβολή του Edgeworth στα οικονομικά, εκτός από τη θεωρία ανταλλαγής, επεκτάθηκε και στη θεωρία της δημόσιας οικονομικής και στη φορολογία. Οι απόψεις του γι' αυτό το θέμα βρίσκονται στο μεταγενέστερο έργο του *Papers Relating to Political Economy* (1925). Οι φιλοσοφικές βάσεις της θεωρίας του, όπως και στο υπόλοιπο έργο του, βρίσκονται στις ωφελμιστικές απόψεις του, καθώς και στον ηδονισμό. Ένα νέο στοιχείο είναι η προσέγγιση της θεωρίας της φορολογίας με βάση την έννοια της θυσίας. Η κατανομή του φορολογικού βάρους συνδυάζεται με την έννοια της θυσίας καθώς επίσης και με την ιδέα ότι όλα τα άτομα έχουν την ίδια συνάρτηση χρησιμότητας. Ο Edgeworth είναι υποστηρικτής της προοδευτικής φορολογίας. Το επιχείρημά του είναι ότι η οριακή αρνητική χρησιμότητα από τη φορολογία πρέπει να είναι η ίδια για όλα τα άτομα.³⁰

7.3 Vilfredo Pareto (1848-1923)

Ο Ιταλός οικονομολόγος και κοινωνιολόγος Vilfredo Pareto ήταν ο διάδοχος του Walras στην έδρα της Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο της Λοζάνης (1893). Μετά την αποφοίτησή του από το Πανεπιστήμιο

30. Βλ. S. A. Drakopoulos, *Values and Economic Theory: The case of hedonism*, εκδ. Avebury, 1991, σσ. 94-95.